

El dret penitenciari

El sistema de compliment i la relació
juridicopenitenciària

Josep M. Tamarit Sumalla
Núria Torres Rosell

PID_00142250

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

Introducció.....	5
Objectius.....	6
1. Concepte de dret penitenciari.....	7
2. Evolució de la legislació penitenciària.....	12
3. Evolució històrica de la pena privativa de llibertat.....	14
4. Evolució dels sistemes de compliment de la pena privativa de llibertat.....	18
5. El sistema previst en la Llei orgànica general penitenciària..	27
6. El principi de resocialització i la seva consagració en l'article 25.2 de la Constitució.....	29
6.1. Finalitat de les institucions penitenciàries	29
6.2. L'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària	31
7. La relació juridicopenitenciària.....	35
7.1. Naixement de la relació d'execució	35
7.2. Suspensió de l'execució d'una pena	36
7.3. Modificació de la relació d'execució	37
7.4. La llibertat condicional	38
7.4.1. Concepte i naturalesa de la llibertat condicional	38
7.4.2. Requisits per a accedir a la llibertat condicional	40
7.4.3. Supòsits especials de llibertat condicional anticipada ...	46
7.4.4. Regles de conducta	48
7.4.5. Règim especial per al terrorisme i criminalitat organitzada	48
7.4.6. Revocació de la llibertat condicional	49
7.4.7. Efectes de la llibertat condicional	51
7.4.8. Procediment per a accedir a la llibertat condicional	51
7.5. Extinció de la relació juridicopenitenciària	51
7.6. Contingut de la relació d'execució	53
7.6.1. Òrgans d'execució	54
7.6.2. El condemnat: subjecte passiu i subjecte actiu	55
7.6.3. Drets i deures de l'intern	57
7.6.4. La relació de subjecció especial	61

Resum	67
Exercicis d'autoavaluació	69
Solucionari	71
Glossari	72
Bibliografia	73

Introducció

El **dret penitenciari** és una branca de l'ordenament jurídic dotada d'una autonomia relativa. Tot i el seu desenvolupament i consolidació fruit de la submissió de l'execució penal a l'imperi de la llei i de la creació d'un òrgan jurisdiccional amb competències importants, el dret penitenciari no es pot desvincular en absolut ni del conjunt de les ciències penals en general ni, més concretament, de les normatives.

La **Llei orgànica general penitenciària**, que ha tingut una importància cabdal en la renovació penitenciària a Espanya, s'estructura sobre dos principis:

- 1) El **principi de legalitat de l'execució**.
- 2) El **principi de resocialització**.

El sistema de compliment establert en la Llei és hereu del **sistema progressiu**, fermament arrelat en la tradició penitenciarista espanyola, però hi exerceix un rol preeminent el tractament penitenciari resocialitzador.

En aquest primer mòdul es basteix l'estructura del contingut del dret penitenciari vigent sobre el concepte de **relació juridicopenitenciària** i a partir de la definició de l'**estatut jurídic de l'intern** o conjunt de drets i deures recíprocs entre aquest i l'Administració penitenciària.

La jurisprudència constitucional n'ha concretat la materialització en les diverses situacions de la vida penitenciària mitjançant el recurs a la doctrina administrativa de les relacions de subjecció especial, amb efectes restrictius dels drets dels interns denunciats sovint per la doctrina.

Objectius

En els materials didàctics d'aquest mòdul trobareu les eines bàsiques perquè assoliu els objectius següents:

- 1.** Delimitar l'àmbit de coneixement corresponent al dret penitenciari en relació amb les disciplines afins i dins del conjunt de les ciències penals.
- 2.** Adquirir una visió històrica i comparada dels sistemes de compliment de la pena privativa de llibertat.
- 3.** Conèixer els efectes del principi constitucional de resocialització pel que fa a la configuració del sistema penitenciari.
- 4.** Proporcionar les bases jurídiques per a l'estudi dels mòduls següents a partir del concepte de relació juridicopenitenciària.

1. Concepte de dret penitenciari

El dret penitenciari es pot definir com el conjunt de normes jurídiques que regulen l'execució de les penes i les mesures privatives de llibertat. El dret penitenciari és essencialment –és a dir, deixant de banda el que més endavant s'indica respecte a la presó preventiva– una part del dret de l'execució penal que ha assolit una substantivitat pròpia, a causa d'aquests dos fets:

- 1) El caràcter preeminent que ocupen les penes privatives de llibertat en el sistema de penes vigent.
- 2) Sobretot, l'expansió i la dispersió normativa produïda en la matèria.

Dret penitenciari

En la doctrina espanyola, com també, per exemple, en la doctrina italiana, s'ha imposat l'expressió *dret penitenciari*, a diferència d'altres usos de la doctrina comparada, com és el cas de l'alemanya, en què s'utilitza l'expressió *dret d'execució penal*, tot i que el seu contingut es redueix també a l'execució de les sancions criminals privatives de llibertat.

El dret penitenciari és una disciplina relativament moderna que sorgeix amb força arran de dos fets:

- 1) L'aprovació de les modernes **lleis d'execució**.
- 2) El moviment de reforma penitenciària, que té com a fet més rellevant en l'àmbit internacional l'elaboració de les anomenades **Regles mínimes per al tractament dels reclusos**.

El fet que l'execució de les penes privatives de llibertat estigui sotmesa al dret, amb l'augment consegüent del volum de producció normativa sobre la matèria, ha provocat que en l'actualitat el dret penitenciari hagi desplaçat la **penologia** o **estudi de la pena**.

L'expressió *penologia* va ser utilitzada per primera vegada per l'escriptor **Francis Lieber** l'any 1838, que la va definir com aquella branca de la ciència criminal que s'ocupa del càstig del delinqüent. La penologia pertany a les ciències que recorren al mètode causal-explicatiu o ciències criminològiques i no ha d'estranyar que aquesta disciplina ocupés un lloc important en el conjunt de les ciències penals durant els anys en què el positivisme naturalista dominava el pensament juridicodoctrinal.

La posició central que les penes privatives de llibertat van passar a ocupar en el sistema de penes ja al segle XIX va provocar el desenvolupament de l'anomenada **ciència penitenciària**, que, sobretot en l'àmbit de la doctrina francesa, ha passat a tenir un caràcter preeminent.

Alguns autors encara segueixen aquesta orientació, com és el cas de **Garrido Guzmán**, que defineix la ciència penitenciària com la part de la penologia que s'ocupa de l'estudi de les penes privatives de llibertat, de la seva organització i de l'aplicació amb la finalitat de reintegrar professionalment i socialment els condemnats.

L'expressió *ciència penitenciària* pot resultar adequada per a reunir el conjunt de coneixements tant de tipus normatiu com empíric (sociològic, psicològic, antropològic o d'altres ciències socials) relatius a les penes i mesures privatives de llibertat; però en aquest cas no se la pot qualificar, com fa l'autor esmentat anteriorment, de "branca del dret penal". El concepte de **dret penitenciari** permet referir-se d'una manera més precisa a la dimensió normativa continguda en la ciència penitenciària.

Un sector de la doctrina ha plantejat el problema de l'autonomia científica del dret penitenciari. Segons **García Valdés**, aquesta tesi, que té com a fonament l'autonomia jurisdiccional, de les fonts i de l'objecte científic de coneixement, s'ha vist reforçada amb l'aparició de la Llei orgànica general penitenciària (LOGP).

L'objecte central del dret penitenciari és l'execució penal, però les particularitats i la complexitat de la regulació d'aquesta no es poden menysprear. El protagonisme de l'**Administració penitenciària** en la conducció de l'execució penal impedeix considerar el dret penitenciari com un mer apèndix del dret penal.

El dret penitenciari també presenta altres elements que n'impedeixen la subordinació al dret processal penal:

1) D'una banda, l'Administració penitenciària té atribuïdes competències importants respecte a l'**execució de les penes privatives de llibertat**, de manera que aquesta escapa al control directe dels jutjats i els tribunals de l'ordre penal.

2) De l'altra, entre les **funcions dels jutges de vigilància penitenciària** se'n barregen algunes de naturalesa jurisdiccional consistents a fer executar el que s'ha jutjat (en els termes que preveuen l'article 117.3 de la Constitució espanyola i l'article 2.1 de la Llei orgànica del poder judicial, i tenint en compte que es tracta d'un òrgan especialitzat dins de l'ordre penal de la jurisdicció ordinària que forma part de la planta judicial) amb altres de control de la potestat disciplinària de l'Administració, empara de drets i beneficis dels interns i organització penitenciària.

A partir d'aquest caràcter híbrid de la figura del jutge de vigilància i del significat administratiu de les competències de les institucions penitenciàries, la doctrina processalista ha reconegut d'alguna manera la naturalesa *sui generis* de l'execució de les penes privatives de llibertat.

Així, per exemple, **Hinojosa Segovia** ha afirmat que la naturalesa jurídica de l'execució penal té un caràcter mixt, jurisdiccional i administratiu, amb un predomini clar dels components jurisdiccionals. No s'ha d'oblidar que la judicialització de l'execució de les penes és una de les dades que més ha contribuït a enfortir el dret en el món i a l'autonomia del dret penitenciari.

L'afirmació de l'autonomia del dret penitenciari significa superar el debat sobre si les normes d'execució penal pertanyen al dret penal material o al dret processal penal. De fet s'ha atribuït a aquest debat una transcendència pràctica que supera la d'una discussió acadèmica: així, de la resolució del dilema plantejat dependria l'aplicació o no de la **prohibició de la retroactivitat**, només referida, segons la major part de la doctrina, a les normes penals materials. El caràcter autònom del dret penitenciari obliga a plantejar-se aquesta qüestió en cada cas, prescindint de qualsevol apriorisme sobre la seva naturalesa substantiva o formal, en funció de la norma concreta que cal aplicar. Segons aquest criteri i d'acord amb el que estableixen els articles 9.3 i 25 de la Constitució espanyola, no seran susceptibles d'aplicació retroactiva:

- a) Les **normes de caràcter sancionador** (les que tipifiquin infraccions, estableixin sancions o els pressupòsits per a imposar-les).
- b) Les **normes restrictives** o limitatives de drets, ja siguin drets fonamentals o merament "penitenciaris".
- c) En canvi, per a les **normes de caràcter procedimental** o d'altra naturalesa, regirà el principi *tempus regit actum*.

La delimitació respecte al dret administratiu arrenca del fet que la legislació penitenciària neix d'una condemna penal –o de l'existència d'un procés penal en el cas de la presó preventiva– i el dret penitenciari és la regulació jurídica de la forma de compliment d'aquesta. A més, el procés de judicialització de l'execució penal allunya encara més el dret penitenciari del dret administratiu.

Lectura complementària

Per a aprofundir aquest procés de judicialització vegeu la STC 192/1996 (f. 2).

Tempus regit actum

El principi *tempus regit actum* regeix, per exemple, en les normes d'organització interna o d'atribució de competències.

En diverses legislacions europees el procés esmentat ha tingut com a element principal la introducció de la figura d'un **jutge de vigilància o control de l'execució penitenciària**, a qui no solament es confia el coneixement per via de recurs dels acords de l'Administració penitenciària, sinó també la competència per a adoptar en primera instància determinades decisions relatives a la concessió o la limitació de llibertats dels presos. I encara, en darrera instància, no s'ha d'oblidar que, tot i tenint com a destinataris subjectes ja privats de llibertat –o precisament per aquesta raó–, l'aplicació de les normes penitenciàries té uns efectes sobre la llibertat concreta dels subjectes molt més intensos que els que puguin derivar d'altres normes de caràcter administratiu.

Amb tot, l'afirmació de l'autonomia no ha de ser exagerada, no solament perquè en definitiva el dret penitenciari pertany al que s'ha qualificat com a enciclopèdia de les ciències penals, sinó també perquè, com a instrument de la política criminal, convergeix en un espai comú amb el dret penal material i el dret processal penal. Per aquest motiu resulta encertat parlar d'una **autonomia integradora**:

a) Una de les manifestacions d'aquesta imbricació és la possibilitat d'entroncar el dret penitenciari amb la **determinació i individualització de la pena**.

Segons ha destacat **Mir Puig**, el contingut i la durada de la pena realment imposada depenen de la concreció del compliment penitenciari. Aquest autor afegeix que no es tracta merament d'una individualització administrativa, contraposada a la individualització legal i la individualització judicial, sinó d'un procés de concreció que parteix, com la sentència, d'un marc legal i que s'ha de controlar judicialment.

b) La vinculació del dret penitenciari amb les altres disciplines juridicopenals es manifesta també, en l'aspecte formal, en la proclamació del **principi de legalitat** en matèria penitenciària.

A les garanties criminal, penal i jurisdiccional s'afegeix un últim contingut del principi de legalitat: la **garantia d'execució** que estableixen el Codi penal i la Llei d'enjudiciament criminal, i completa la Llei orgànica general penitenciària. D'acord amb el que disposa el Codi penal:

"No se podrá ejecutar ninguna pena ni medida de seguridad de otra forma que la prescrita por la ley y los reglamentos, ni con otras circunstancias o accidentes que los expresados en su texto."

Article 3

Segons la Llei orgànica general penitenciària:

Teoria dels tres pilars

En la doctrina alemanya s'ha formulat la teoria dels tres pilars, que destaca les particularitats del règim jurídic de les tres fases que conformen l'*iter* de la pena –l'amenaça penal, la imposició i l'execució de la sanció–, cada una de les quals té la seva missió pròpia i autònoma en el sistema global del dret penal.

La actividad penitenciaria se desarrollará con las garantías y dentro de los límites establecidos por la ley, los reglamentos y las sentencias judiciales.

Article 2

Finalment cal afegir una darrera precisió conceptual. La definició de dret penitenciari que hem introduït al principi, a diferència d'altres enfocaments doctrinals, comprèn tant les penes com les mesures privatives de llibertat. Aquesta concepció relativament àmplia de l'abast de la disciplina es justifica per l'existència d'un procés d'incorporació de les garanties inherents al principi de legalitat a les mesures de seguretat, procés que es fa extensiu fins a la fase executiva.

A més de les transformacions produïdes en la legislació penal, cal destacar que la Llei orgànica general penitenciària inclou de manera conjunta en l'article 1.1 "las penas y medidas penales privativas de libertad", i el Codi penal de 1995 aprofundeix en aquest procés en atorgar un protagonisme decisiu en l'execució de les mesures privatives de llibertat al jutge de vigilància penitenciària¹.

⁽¹⁾Articles 97 i 98 CP.

2. Evolució de la legislació penitenciària

La normativa penitenciària anterior a la promulgació de la Llei orgànica general penitenciària es caracteritzava per la dispersió i la proliferació de normes de rang inferior a la llei. D'altra banda, l'evolució històrica espanyola posa de manifest, al llarg dels segles XIX i XX, una important producció normativa que ha impedit consolidar un cos de normes coherent durant un període de temps significatiu.

L'aprovació de la **Llei orgànica 1/1979 general penitenciària de 26 de setembre**, ha estat considerada un pas definitiu per a la consagració del dret penitenciari espanyol. En realitat, no es pot dubtar de la seva importància pel que fa a la incorporació de la legislació espanyola al moviment internacional de reforma penitenciària i que recull les tendències de la política criminal i penitenciària.

Lectura complementària

Per a veure una exposició del procés legislatiu del primer redactor d'aquesta llei, consulteu el pròleg de l'obra següent:

C. García Valdés (1985). *Ley penitenciaria*. Madrid: Tecnos.

Tanmateix, no sembla mereixedora del qualificatiu de codi penitenciari espanyol, perquè en van quedar fora aspectes molt importants de l'execució que s'han abordat mitjançant el **desenvolupament reglamentari**, fins al punt de qüestionar-se el compliment estricte del principi de legalitat.

Així, doncs, la **normativa penitenciària vigent** es materialitza en gran mesura en el Reglament penitenciari aprovat pel Reial decret 190/1996, de 9 de febrer.

La referència a les **fonts** s'ha de completar amb la normativa següent, que ha omplert els buits legals existents:

- La Llei orgànica del poder judicial.
- La Llei de demarcació i planta judicial.
- Les disposicions en matèria d'execució que manté la Llei d'enjudiciament criminal.
- La jurisprudència del Tribunal Constitucional i del Tribunal Europeu dels Drets de l'Home també és important en matèria penitenciària.
- El Reglament penitenciari de 1981, en els aspectes en què no ha estat derogat pel Reglament de 1996².

⁽²⁾Articles 108, 109 i 110.

- Els acords del Consell General del Poder Judicial.
- Les circulars o instruccions de la Fiscalia General de l'Estat.

Per la seva banda, l'aprovació del **Codi penal de 1995** va contribuir a aclarir el sistema de fonts i a concedir a la Llei orgànica general penitenciària la centralitat que li correspon. Amb el nou Codi penal desapareixen les normes sobre execució anteriors a la Llei de 1979 i es deroguen els articles 65 a 73 del Reglament de serveis de presons de 1956, com a conseqüència de la supressió de la redempció de penes per treball, que constituïen un element estrany a la Llei i el Reglament penitenciari.

3. Evolució històrica de la pena privativa de llibertat

El dret penitenciari té com a objecte la regulació de la forma com s'administra el poder disciplinari inherent a la **presó**. Una aproximació a la presó des del punt de vista sociològic ens duria a definir-la com una institució total.

La persona que ingressa en la institució és sotmesa a una situació en la qual els aspectes bàsics de la vida estan regulats des de fora, amb una limitació dràstica de la capacitat individual d'organitzar-se l'espai vital propi.

No és aquest el lloc adequat per a desenvolupar aquestes qüestions. Més interès, però, pot tenir una referència breu al procés històric d'aparició i consolidació de la institució.

La posició central que ocupa la **pena de privació de llibertat** en la major part de sistemes penals contemporanis no ha estat constant al llarg de la història:

- 1) Durant molts segles la presó només havia servit per a custodiar els subjectes que esperaven ser jutjats o sotmesos a tortura.
- 2) Durant els segles XVI i XVII, com a conseqüència dels moviments migratoris cap a les ciutats i l'aparició de bosses de població marginal i ociosa que sovint plantejava problemes d'ordre públic, van sorgir iniciatives, que alguns han vist com els antecedents de la pena de privació de llibertat, consistents a internar aquestes persones.

Aquest és el cas de les denominades **cases de treball**, pròpies de països amb un desenvolupament incipient del capitalisme i influïts per la Reforma protestant que imposaven a individus refractaris al treball una disciplina adequada a la nova moral religiosa i que, a més, eren d'utilitat per a les necessitats del sistema de producció emergent.

A més de la creació de nous hàbits, aquesta iniciativa, estesa particularment a Holanda, era una manera barata d'obtenir beneficis ingents i de regular el mercat de treball.

Les **penes corporals** i de caràcter infamant eren les més habituals i el procés penal tenia com a eina principal el turment. Una de les imatges que poden caracteritzar els sistemes penals de l'Antic Règim és l'ocultació del procés (inquisitorial i secret) i l'exteriorització de l'execució, convertida en espectacle punitiu per a la població.

D'altra banda, el que avui pot sorprendre no és solament la duresa i la crueltat del sistema, sinó també l'arbitrarietat. L'aplicació de mutilacions, esquarteraments i turments de tota mena convivia amb l'existència d'importants bosses d'il·legalitats sense resposta i amb un ús immoderat del dret de gràcia.

En realitat, en la crítica il·lustrada al dret i les pràctiques penals vigents apareix clarament la doble preocupació per a obtenir, apel·lant a la racionalitat, un sistema més civilitzat i més operatiu.

3) Si la major part del segle XVIII encara va estar dominada pels antics mètodes, l'obra dels il·luministes i les transformacions polítiques i socioeconòmiques produïdes cap al final del segle van implicar un gir radical en els sistemes penals.

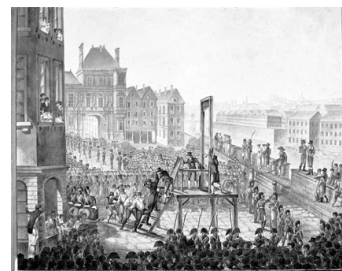
De manera paral·lela a les modificacions de caràcter processal tendents a la supressió de les velles pràctiques inquisitorials i secretes, l'execució va assolir una austeritat i una sobrietat que fins aleshores eren desconegudes, i va arribar a ser la part oculta del sistema. La presó destaca com la columna vertebral del nou règim punitiu. Fins i tot el que queda de les antigues penes, essencialment la pena de mort, s'executa d'amagat en alguna dependència penitenciària.

La vertebració del **nou sistema punitiu** a l'entorn de la privació de llibertat obeeix a la confluència de diversos factors:

a) Es correspon amb el caràcter preeminent assolit pel valor de la **llibertat individual** (a diferència d'altres èpoques en les quals el delinqüent era esclau o es trobava en una situació de servitud personal o semiesclavitud).

b) Coincideix amb tres fets d'una extraordinària importància:

- La construcció d'un sistema públic capaç d'assumir l'organització d'unes **institucions penitenciàries permanents**.
- La **consolidació del dret penal** com a dret de caràcter eminentment públic³.
- El desenvolupament d'altres institucions caracteritzades per la submissió de l'individu a un sistema de control social total.

Les execucions dictades pels tribunals es duïen a terme públicament i hi participava un gran nombre de persones.
Execució a França, al final del segle XVIII

La cadira elèctrica és un dels sistemes utilitzats als Estats Units per a aplicar la pena de mort.

⁽³⁾ Desapareixen la major part dels elements privats en la reacció al delictes.

c) Respon a l'**ideal racionalista de proporció i precisió**, en la mesura que permet ajustar la quantitat de pena a la gravetat del delictes.

d) És **funcional** d'acord amb les necessitats del nou sistema econòmic capitalista, ateses les possibilitats que ofereix d'educar una classe social necessària com a mà d'obra.

e) S'ajusta als nous ideals de **disciplina i de distribució de l'espai i del temps**.

f) L'**empresonament** permet fer efectiu l'ideal cristià del penediment del culpable.

A partir de les aportacions de **M. Foucault** (1988) és clar que la substitució del suplici per la pena privativa de llibertat no és solament un avenç humanitari. També suposa una nova economia del càstig, caracteritzada per una interiorització i espiritualització del control. Es pot parlar d'un canvi d'estratègia, de la creació d'una objectivitat i d'un nou discurs que legitimi l'exercici del poder i ofereixi proves d'efectivitat del sistema.

Foucault ha posat de manifest com al segle XVIII les execucions públiques havien començat a plantejar problemes d'ordre públic provocats per les reaccions emocionals espontànies de compassió cap a la persona condemnada o d'indignació contra el botxí.

Les paraules següents de **Bentham** es poden considerar per si mateixes prou indicatives:

"Aquestes execucions sanguinàries i les narracions horroroses que es divulguen són el veritable principi d'aquesta sorda antipatia que es forma contra les lleis i els seus ministres; antipatia que tendeix a la multiplicació dels crims i afavoreix la impunitat dels culpables."

J. Bentham. A: P. Fraile (1987). *Un espacio para castigar* (pàg. 49). Barcelona: Serbal

Avui es parla de la **crisi de la presó**. Tanmateix, es pot constatar que, tot i tenir pocs defensors, és una institució sòlida, que resulta gairebé impensable eradicar del nostre horitzó. Les alternatives a la presó aspiren a limitar, substituir o moderar l'aplicació de la pena privativa de llibertat, però no pas a eliminar-la completament de l'escenari punitiu.

Més enllà de les dificultats amb què, en el cas de les formes de criminalitat violenta més greus, es trobarien les fórmules d'intervenció més suaus a l'hora de satisfer la finalitat del sistema penal –tant des de la perspectiva de la prevenció general o especial com des de la d'impedir reaccions d'autotutela salvatge–, recórrer a la privació de llibertat sembla difícil d'evitar en qualsevol cas quan hagin fracassat les alternatives o els substitutius.

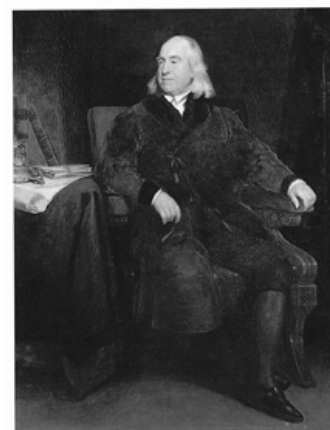
Lectures complementàries

Vegeu una anàlisi de la transformació del sistema punitiu a:

M. Foucault (1988). *Vigilar y castigar*. Madrid: Siglo XXI.

Una revisió crítica de les tesis de Foucault i de les teories economicistes la podeu trobar a:

C. García Valdés (1985). *Teoría de la pena*. Madrid: Tecnos.

Jeremy Bentham (1748-1832)

A partir d'aquesta constatació, la política criminal ha de proclamar com a principi inspirador d'una revisió del sistema de penes la concepció de la privació de llibertat com *ultima ratio* nivell del sistema sancionador.

**Jeremy Bentham
(1748-1832)**

Filòsof i reformador anglès, nascut a Londres. Graduat a Oxford als 15 anys, estudià lleis mogut per l'interès per la reforma legislativa. En aquest sentit, les principals aportacions de Bentham es troben en la seva obra sobre l'administració de justícia, *Principles of Morals and Legislation* (1789), en la qual, com molts altres pensadors del seu temps, va mostrar la influència dels mètodes analítics i experimentals de les ciències físiques.

4. Evolució dels sistemes de compliment de la pena privativa de llibertat

En l'obra dels pensadors i reformadors del segle XVIII no va mancar una preocupació per l'organització de les presons. No podem deixar d'esmentar **Beccaria**, que, des d'un plantejament essencialment utilitarista, va fer veure a molts dels seus contemporanis que el rigor de les penes no tenia cap utilitat si no anava acompanyat de la certesa que aquestes es complien efectivament.

Per la seva aportació als aspectes ja més estrictament penitenciaris, la figura més destacada va ser **Howard**, contemporani del marquès italià, que en el seu famós informe *The state of the prisons in England and Wales* (1777) va posar de manifest les múltiples deficiències observades durant les seves visites a centres penitenciaris del seu país. Aquest home d'esperit filantròpic, que va morir víctima de la seva vocació –va contreure una malaltia pròpia de les presons de l'època–, va denunciar l'amuntegament progressiu de presos en poc espai, l'ociositat, les condicions higièniques deficientes i els efectes perniciosos de barrejar joves amb vells, homes amb dones, delinqüents habituals amb infractors novells, i malalts amb persones sanes.

Com a resposta a les necessitats d'organització de les noves institucions van sorgir els **sistemes penitenciaris**, els primers dels quals es van implantar en les colònies angleses de l'Amèrica del Nord i van ser adoptats amb diverses variacions en els països europeus.

El marquès de Beccaria (1738-1794)

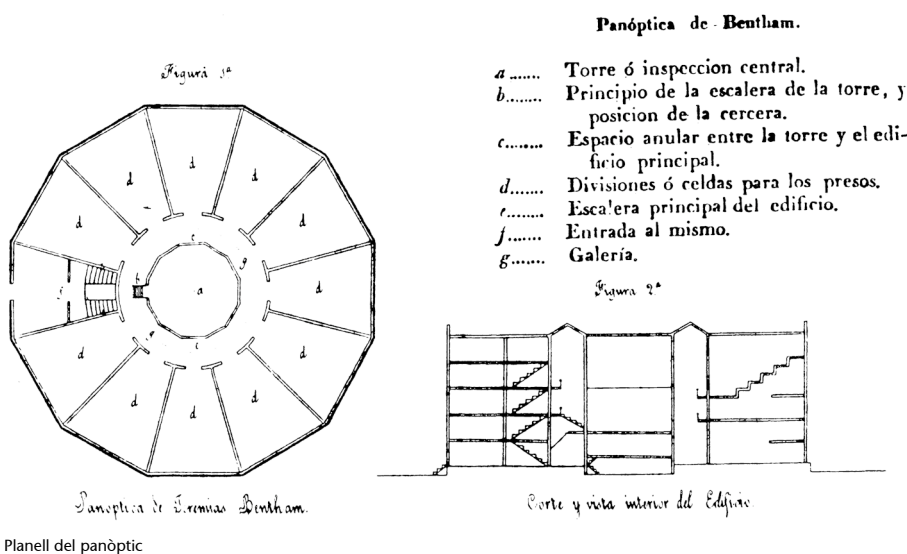
El veritable nom d'aquest jurista i economista italià era Cesare Bonesana. En el seu tractat *Dei delitti e delle pene* (1764) considerava que el criteri per a determinar la responsabilitat penal del criminal era el dany causat a la societat, i que la finalitat de la pena era preventiva i no pas repressiva. Va combatre la pena de mort i les penes corporals.

John Howard (1726-1790)

Filantròp anglès que, en ser nomenat agutzil major de Bedfordshire, va quedar tan impressionat per la injustícia amb què es tractava els convictes que va decidir visitar diverses presons angleses i redactar normes que poguessin millorar les condicions de vida dels empresonats. Va aconseguir que s'establissin salaris fixos per als carcellers i que es millorés notablement el grau de neteja dels centres (1774).

El panòptic de Bentham

El panòptic, sistema penitenciar dissenyat per Bentham, llevat d'alguns intents aïllats i de la influència d'alguna de les seves propostes en matèria d'arquitectura penitenciària, no va triomfar com a sistema de compliment, com va passar amb d'altres models penitenciaris teòrics.

A continuació es destaquen els sistemes més rellevants des del punt de vista de la seva incidència real:

1) **Sistema filadèlfic.** Sorgeix ja al segle XVIII sota la influència dels **quàquers**, un grup religiós que predicava la no-violència, i pretenia evitar els vicis que dominaven la vida en les presons angleses.

Els seus trets més característics eren els següents:

- L'aïllament total de l'intern: el pres passava dia i nit tancat a la cel·la, sense rebre visites ni treballar o fer alguna activitat que pogués impedir un ambient propici per a la meditació.
- L'orientació penitenciària religiosa: l'única lectura permesa era la Bíblia.

A la imatge, reunió de quàquers americans segons una il·lustració del segle XVIII.

El sistema filadèlfic va representar una primera fórmula per a racionalitzar el compliment, amb la introducció de criteris consolidats posteriorment en l'evolució de la ciència penitenciària, com ara el de la separació dels reclusos i la necessitat de mantenir unes condicions mínimes d'higiene dins de l'establiment.

Així mateix, els **efectes destructius de l'aïllament absolut**⁴ sobre la salut psíquica dels condemnats aviat es van fer evidents, fins al punt que es va parlar de la "bogeria penitenciària" per a descriure el resultat del sistema.

El sistema filadèlfic

El sistema filadèlfic s'anomena així pel lloc on es va implantar per primera vegada, encara que també es coneix amb el nom de **sistema cel·lular o pennsilvanià**.

⁽⁴⁾Ferri va qualificar el sistema cel·lular com "una de les aberracions del segle XIX".

⁽⁵⁾A Espanya no es va adoptar perquè, a més de ser un sistema costós, resultava poc adequat per als habitants dels països més meridionals, més acostumats a la vida en comú i a l'aire lliure.

Tot i ser abandonat als Estats Units d'Amèrica, el sistema filadèlfic es va exportar a Europa⁵, on es va mantenir en molts establiments penitenciaris, preferentment dels països nòrdics, durant tot el segle XIX.

2) **Sistema d'Auburn**⁶. Aquest sistema rep el nom de la ciutat de l'estat de Nova York on es va ubicar l'any 1818 una presó que, pensada inicialment per a un règim de tipus filadèlfic, va donar lloc a un sistema diferent.

⁽⁶⁾A diferència del cel·lular, el sistema d'Auburn es va implantar d'una manera generalitzada als Estats Units i va tenir poca incidència a Europa.

Les característiques del nou sistema eren les següents:

- Manteniment de l'aïllament cel·lular nocturn, però combinat amb vida en comú i treball durant el dia.
- Disciplina severa, amb càstigs corporals freqüents.
- Silenci absolut.

3) **Sistema progressiu.** Es tracta d'un model que es va anar forjant a Europa durant la primera meitat del segle XIX, que obeïa a la preocupació per assolir un sistema més dinàmic i orientat cap a una finalitat reformadora o correctiva.

La idea bàsica consistia a dividir el període total de compliment en **diverses etapes**, cada una de les quals implicava una major distensió de la disciplina i més llibertat per a l'intern. Les etapes anaven des de l'aïllament cel·lular del subjecte fins a la llibertat condicional, i la progressió no es produïa de manera automàtica, sinó a mesura que la conducta del pres i el seu rendiment en el treball evolucionaven favorablement.

El fet que el sistema oferís un incentiu al reclus per a adaptar-se al nou mitjà va ser una de les claus de l'èxit del sistema progressiu.

En realitat, el sistema progressiu va adoptar diversos models en els diferents estats en què es va implantar. L'experiència espanyola obeeix més a l'evolució de la pràctica que no pas al disseny d'un model teòric. El sistema progressiu el va desenvolupar sobretot el coronel **Montesinos** arran de la seva experiència com a comandant de la presó de València, càrrec per al qual va ser nomenat l'any 1834. Montesinos, amb una idea de caràcter correccional, va posar en marxa un sistema que preveia tres **períodes** diferents:

- Període de ferros.
- Període de treball.
- Període de llibertat intermediària.

El desenvolupament d'aquesta idea va donar com a resultat el sistema que ha passat a anomenar-se *pràctica penitenciària* durant la major part dels segles XIX i XX.

Per mitjà de diverses normes dictades durant aquest segle, el sistema ha viscut un procés constant de flexibilització. Així, des de l'any 1968, és possible que un intern sigui classificat directament en segon grau, sense necessitat d'haver passat abans pel primer.

4) Sistema reformador. Ja en la segona meitat del segle XIX va sorgir a l'Amèrica del Nord un moviment penitenciari preocupat per la reforma dels delinqüents joves.

El primer centre penitenciari tipus **reformatori** va començar a funcionar l'any 1876 a Elmira sota la direcció de Brockway. Al centre, hi accedien persones d'entre 16 i 30 anys, i la sentència era indeterminada, amb un mínim i un màxim que permetia concretar el temps efectiu de l'internament d'acord amb l'evolució de cada subjecte.

El sistema tenia elements comuns amb el progressiu: preveia una classificació inicial dels presos després de la qual es podia acordar una regressió o progressió segons el grau de confiança de què es fes mereixedor l'intern.

El sistema iniciat a Elmira és un antecedent dels ideals de rehabilitació del condemnat mitjançant un tractament. Els mètodes que es feien servir es basaven en una sèrie d'activitats de caràcter físic, d'instrucció, d'ensenyament religiós i de treball.

Entre les **crítiques** que ha rebut el sistema s'ha de fer esment de les següents:

- Rigidesa excessiva del règim disciplinari.
- Falta d'adequació del model arquitectònic (propi d'un establiment d'alta seguretat) a la finalitat reformadora.

Les característiques del sistema reformador, que manté una sintonia evident amb les noves doctrines de signe positivista, es van traslladar després a la **legislació de menors**, de manera que el tractament de la delinqüència juvenil, mitjançant una jurisdicció especial, va adoptar un caràcter tutelar que es manté viu encara en l'ordenament positiu vigent en l'actualitat, que és en bona part el contingut de la **Llei de tribunals tutelars de menors de 1948**.

5) Regles mínimes per al tractament dels reclusos. Després de la Segona Guerra Mundial es va iniciar una evolució que va donar lloc a una transformació profunda dels sistemes penitenciaris contemporanis.

El canvi es correspon amb la influència de noves aportacions teòriques –com la de la doctrina de la nova defensa social de Marc Ancel– i té com a fet més significatiu l'elaboració de les **Regles mínimes per al tractament dels reclusos**, redactades l'any 1955 en el Primer Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent que va tenir lloc a Ginebra, i aprovades pel Consell de les Nacions Unides en la Resolució 663 C I (XXIV), de 31 de juliol de 1957.

Cal advertir que no es pot parlar pròpiament d'un nou sistema penitenciar, ja que, tal com n'indiquen les observacions preliminars, l'objecte de les Regles mínimes no és descriure de manera detallada un sistema penitenciar model, sinó establir únicament, inspirant-nos en conceptes generalment admesos en l'actualitat i en els elements essencials dels sistemes contemporanis més adequats, els principis i les regles d'una bona organització penitenciària i de la pràctica relativa al tractament dels reclusos.

Amb tot, convé aclarir que les Regles mínimes suposen un punt d'inflexió en l'evolució i la transformació profunda de les formes de compliment de la pena:

1) La **primera part de les Regles mínimes** fa referència a l'administració general dels establiments penitenciaris i és aplicable a tota mena de reclusos:

a) Estableix com a principi fonamental la **no-discriminació** per raó de raça, color, sexe, llengua, religió, opinió, origen nacional o social, fortuna, naixement o qualsevol altra situació.

b) Entre les **normes més rellevants** d'aquesta part cal destacar les que estableixen criteris de separació de categories, regles sobre higiene, serveis mèdics, contactes amb el món exterior, religió, alimentació, espai destinat als reclusos i mitjans coactius. Algunes d'aquestes normes impliquen una modificació important de la fisonomia tradicional de la presó, com ara la prohibició que la roba que es faciliti a l'intern tingui caràcter humiliant o degradant, o de fer ús de cadenes i grillons com a mitjà de coerció.

D'altra banda, si en alguns aspectes les Regles mínimes han estat superades per textos jurídics internacionals⁷ posteriors o per la legislació i la pràctica penitenciària de molts països, hi ha qüestions en les quals la realitat, si més no la més propera, encara és lluny dels ideals proclamats⁸ en aquest document.

c) Pel que fa al **règim disciplinari i sancionador**, l'aprovació de les Regles mínimes representa un pas important en la humanització de les presons i en la incorporació de garanties jurídiques a l'àmbit penitenciari. En el **capítol de garanties**, el document exigeix el següent:

- La tipificació de la infracció (mitjançant llei o reglament) i la determinació de la sanció i de l'autoritat competent per a imposar-la.
- D'altra banda, prohibeix sancionar dues vegades la mateixa infracció i imposar sancions corporals, cruels, inhumanes o degradants.
- Per últim, preveu el control mèdic de l'aïllament.

2) La **segona part de les Regles mínimes** conté les normes aplicables a les diferents categories de reclusos. Pel que fa als condemnats, el text comença reconeixent el caràcter aflictiu de la presó i les altres mesures que priven de llibertat l'individu, però alhora exhorta a aprofitar el període de privació de llibertat per a aconseguir, en la mesura que sigui possible, que el delinqüent una vegada alliberat vulgui respectar la llei i sigui capaç de fer-ho.

⁽⁷⁾Per exemple, el reconeixement de l'empresonament per deutes no va ser prohibit fins al Pacte internacional de drets civils i polítics de 1966.

⁽⁸⁾Per exemple, la previsió de les cel·les individuals.

A l'hora de preveure els mitjans amb els quals s'hauria d'assumir aquest objectiu, apareixen les idees del **tractament individual** i del **retorn progressiu a la vida en societat**.

Segons les Regles mínimes, el tractament dels penats:

Debe tener como objeto, siempre que la duración de la condena lo permita, inculcarles la voluntad de vivir de acuerdo con la ley, mantenerse con el producto de su trabajo, y crearles la aptitud para hacerlo.

Les Regles mínimes assenyalen que, per tal d'assolir aquest objectiu, s'hauria de recórrer:

En particular a la asistencia religiosa, en los países donde sea posible, a la instrucción, a la orientación y a la formación profesional, a los métodos de asistencia social individual, al asesoramiento relativo al trabajo, al desarrollo físico y a la educación de carácter moral, de acuerdo con las necesidades individuales de cada recluso.

En alguns aspectes, les Regles mínimes van introduir criteris que després han estat qüestionats en la mesura que han pogut afavorir abusos en el tractament.

En aquest sentit resultava particularment preocupant el mandat d'aplicar:

Cualquier tratamiento médico, quirúrgico y psiquiátrico que se crea necesario [para tratar] todas las deficiencias o enfermedades físicas o mentales que constituyan un obstáculo para la readaptación del recluso.

Un dels principis inspiradors de les Regles mínimes és la idea d'**individualització**. En aquest sentit, s'exigeix un estudi de la personalitat i un programa de tractament individual, i es preveu que la classificació tingui en compte les necessitats de separació dels reclusos i n'afavoreixi el tractament.

Les Regles mínimes i la legislació internacional

Els principis bàsics de les regles mínimes van inspirar també les **normes penitenciàries europees**, que recentment han estat revisades mitjançant la **Recomanació R(2006)2**, adoptada pel Comitè de Ministres dels Estats Membres del Consell d'Europa sobre les regles penitenciàries europees.

Tal com s'estableix en el preàmbul de la Recomanació R(2006)2, s'han revisat les normes penitenciàries europees tenint en compte la Convenció Europea dels Drets Humans de 1950 i la jurisprudència del Tribunal Europeu dels Drets Humans; la feina desenvolupada pel Comitè Europeu per a la Prevenció de la Tortura i les Penes o els Tractes Inhumans o Degradants, reflectida en els seus informes generals; les diverses recomanacions dictades pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa en matèria penològica; i també els desenvolupaments que s'han esdevingut en l'àmbit de la política penal, en l'execució de condemnes i en la gestió de les presons en general a Europa.

Lectura complementària

En relació amb la nova versió de les normes penitenciàries recollides en la Recomanació (2006)2, vegeu:

A. Téllez Aguilera (2007). *Las nuevas reglas penitenciarias del Consejo De Europa: una Lectura desde la experiencia española*.

B. Mapelli Caffarena (2006). *"Una nueva versión de las normas penitenciarias europeas"*. RECPC 08-r1.

D'aquesta manera, les noves normes penitenciàries europees es pronuncien sobre les realitats a què s'enfronten les administracions penitenciàries en l'actualitat, com per exemple l'augment de la població penitenciària i els problemes de massificació. En aquest darrer sentit, resulta significatiu que un dels principis fonamentals de les normes assenyala que la manca de recursos no pot justificar unes condicions de detenció que violin els drets humans. Aquest principi implica la necessitat de modificar les polítiques penals que generen un nombre de persones privades de llibertat superior al que un sistema penitenciari pot acollir tot garantint unes condicions humanes d'empresonament. S'ha de destacar també l'important declaració que es fa en el preàmbul de les normes, en què es considera que ningú no pot ser privat de llibertat, llevat que aquesta privació de llibertat constitueixi una mesura d'últim recurs.

Les normes penitenciàries europees no tenen força jurídica vinculant. No obstant això, els seus principis i criteris han estat adoptats per la majoria de legislacions penitenciàries europees. L'incompliment de les normes per part dels estats membres del Consell d'Europa no es pot sancionar, però cal tenir present que el Tribunal Europeu de Drets Humans es refereix a aquest instrument legal en les seves decisions en assumptes en què s'al·leguen vulneracions de la Convenció Europea de Drets Humans produïdes en l'àmbit penitenciari.

En qualsevol cas, les normes penitenciàries europees s'erigeixen en un important model normatiu amb el qual es pot jutjar la legislació i les pràctiques penitenciàries dels estats membres, i també una guia per a millorar i humanitzar les condicions d'empresonament. A més a més, les normes constitueixen també un codi deontològic d'actuació per a l'Administració penitenciària a l'hora de desenvolupar i aplicar polítiques, i per al seu personal en la feina diària.

Les normes penitenciàries europees consten de 108 articles, que es divideixen en nou parts dedicades als aspectes següents: principis fonamentals i àmbit d'aplicació, condicions de l'empresonament, salut, ordre, direcció i personal, inspecció i control, preventius, objectiu del règim dels presos condemnats i actualització de les normes.

Lectura complementària

Per a ampliar la informació sobre la Recomanació núm. (87)3 adoptada pel Comitè de Ministres dels Estats Membres del Consell d'Europa el 12 de febrer de 1987, vegeu el contingut del document a: **M. García Aran; A. de Solá Dueñas** (1991). *Legislació penitenciària europea comparada* (pàg. 119 i seg.). Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Els principis fonamentals, que es recullen en la primera part de les normes, preveuen els aspectes següents:

- Les persones privades de llibertat han de ser tractades dins el respecte als drets humans.
- Les persones privades de llibertat conserven tots el drets, a excepció d'aquells que els hagin estat retirats per llei per la seva condició de condemnats a una pena de presó o sotmesos a presó provisional.
- Les restriccions imposades a les persones privades de llibertat han de reduir-se a l'estrictament necessari i han de ser proporcionals als objectius legítims pels quals han estat imposades.
- La manca de recursos no podrà justificar unes condicions de detenció que violin els drets humans.
- La vida a la presó s'ajustarà tant com sigui possible als aspectes positius de la vida a l'exterior de la presó.
- Cada detenció es portarà a terme de manera que faciliti la reintegració en la societat lliure de les persones privades de llibertat.
- Cal fomentar la cooperació amb els serveis socials externs i, tant com sigui possible, la participació de la societat civil en la vida penitenciària.
- El personal penitenciari duu a terme una missió de servei públic important. Per aquest motiu, la selecció, la formació i les condicions de treball del personal penitenciari han de permetre proporcionar un nivell alt de prestació de servei als presos.
- Totes les presons han de ser objecte d'inspeccions governamentals regulars, i també de control per part d'una autoritat independent.

En el capítol de les declaracions internacionals, convé comentar finalment el **Pacte internacional de drets civils i polítics de 1966**, que constitueix dret vigent en la mesura que sigui ratificat pels estats, a més de l'eficàcia hermenèutica, en l'ordenament espanyol, derivada de l'article 10.2 de la Constitució.

En matèria d'execució aquest pacte esdevé particularment rellevant pel que fa a les qüestions següents:

- a) La prohibició de les penes o els tractes cruels, inhumans i degradants.
- b) La realització d'experiments mèdics o científics sense consentiment⁹.

Lectura complementària

Vegeu la Circular 1/2001, de 20 de febrer, aprovada pel Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, de gestió del voluntariat als centres penitenciaris per tal que els ciutadans puguin participar i col·laborar activament en els objectius de rehabilitació i la reinserció de sentenciats a penes i mesures privatives de llibertat, segons estableix la Constitució.

Pacte internacional de 1966

El Pacte internacional de drets civils i polítics va ser aprovat a Nova York el 19 de desembre de 1966.

⁽⁹⁾Article 7.

c) També s'estableix la separació entre condemnats i processats, i entre menors i adults.

d) Es consagra el caràcter central del tractament:

"El régimen penitenciario consistirá en un tratamiento cuya finalidad esencial será la reforma y la readaptación social de los penados."

Article 10.3

En una direcció reformista que incideix en els principis de les declaracions internacionals examinades fins ara, hi ha hagut modificacions legislatives importants en els països del nostre entorn més proper. Podem assenyalar sobretot, tenint en compte també la proximitat temporal amb la reforma penitenciària espanyola, la Llei italiana de 26 de juliol de 1975 i la Llei alemanya d'execució penal de 16 de març de 1976.

5. El sistema previst en la Llei orgànica general penitenciària

La legislació penitenciària actual ja ha prescindit de tota referència al sistema progressiu. En la Llei orgànica general penitenciària –situat insòlitàment al final del títol dedicat al tractament–, es disposa el següent:

"Las penas privativas de libertad se ejecutarán según el sistema de individualización científica, separado en grados, el último de los cuales será el de libertad condicional de acuerdo con lo que determina el Código penal."

Article 72

Malgrat això, durant un temps s'ha plantejat el dubte de si encara es podia parlar de sistema progressiu, d'acord amb la referència expressa que feia l'article 84 de l'anterior Codi penal, el qual a continuació remetia a la legislació penitenciària per tal de fixar "el régimen, grados, ascensos, trabajo, enseñanza y visitas". L'aprovació del Codi penal de 1995 ha comportat eliminar de l'ordenament vigent tota al·lusió explícita al sistema progressiu.

Però, en realitat, el **sistema de la Llei orgànica general penitenciària** és hereu directe del sistema progressiu, en la mesura que es vertebrava sobre la **separació en graus**.

Aquesta és la característica que diferencia el sistema espanyol del sistema de planificació i individualització subjectiva.

La idea de **grau**, molt arrelada en la tradició penitenciària espanyola i basada en la progressió objectiva, no apareix en els sistemes definits en altres legislacions europees. La Llei d'execució alemanya, per exemple, preveu l'adopció d'un pla individualitzat de tractament que s'haurà de mantenir segons l'evolució del reclus i l'estudi de la seva personalitat, sense que aquesta evolució determini de manera automàtica una modificació del règim o la destinació a un centre diferent.

La Llei espanyola adopta la idea d'**individualització del compliment** i converteix el tractament¹⁰ en la columna vertebral del sistema, sense abandonar de fet el sistema progressiu. La classificació dels interns i el règim penitenciari depenen de l'evolució del tractament¹¹. Segons estableix l'article 71, la finalitat primordial del règim dels establiments és aconseguir "el ambiente adecuado para el éxito del tratamiento". Aquesta peculiar síntesi és la causa d'un bon nombre de contradiccions i problemes que sorgeixen en aplicar la Llei, que s'analitzen més endavant.

⁽¹⁰⁾ Com a conjunt d'activitats dirigides a aconseguir les finalitats primordials de la reeducació i la reinserció social.

⁽¹¹⁾ Articles 63 i 65 LOGP.

Aquestes contradiccions s'han aguditzat encara més a partir de la LO 7/2003, de 30 de juny, de compliment íntegre i efectiu de les penes, en instaurar el que es coneix com a "període de seguretat", consistent en la necessitat de tenir complerta la meitat de la pena imposada per a poder accedir al tercer grau de classificació i el seu correlatiu règim obert. Es tracta d'una mesura només aplicable als condemnats a penes de presó superiors a cinc anys, i que pot ser revertida pel jutge de vigilància amb el pronòstic favorable de reinserció social previ, amb la sola excepció que es tracti de condemnats per delictes de terrorisme o de membres pertanyents a organitzacions criminals. La nova previsió de l'article 36 del CP suposa per això un pas enrere en el sistema d'individualització científica i una nova aproximació al règim progressiu.

D'altra banda, la definició del **sistema d'individualització científica** respon a una voluntat decidida de remarcar els aspectes científics del tractament penitenciari¹², que es fa present al llarg de la llei amb més insistència que en altres textos de dret comparat.

⁽¹²⁾Vegeu l'article 62 LOGP, que resulta especialment significatiu en aquest sentit.

La nova definició és l'expressió del nou rol que ha passat a exercir la ciència en les societats contemporànies com a instrument de legitimació. Tal com ha assenyalat **Weiszäcker**, la ciència sembla expressar d'una manera general l'essència i el destí del nostre temps. O, per dir-ho amb paraules de **Severino**:

"Les estructures conceptuals i operatives de tipus filosòfic [...] estan destinades a transformar-se en estructures conceptuals i operatives de tipus científic."

E. Severino (1988). *La tendenza fondamentale del nostro tempo* (pàg. 151)

El que s'acaba de dir resulta en bona part una conseqüència de la consideració del **principi de la reeducació i reinserció social dels condemnats** com a finalitat primordial de les institucions penitenciàries de l'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària.

A l'estudi d'aquesta qüestió dediquem l'apartat següent.

6. El principi de resocialització i la seva consagració en l'article 25.2 de la Constitució

L'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària resulta fidel a l'article 25.2 de la Constitució espanyola, que estableix que les penes i les mesures de seguretat s'orientaran a la **reeduació** i a la **reinserció social**. Amb la consagració d'aquest principi en l'apartat relatiu als drets fonamentals, la Constitució de 1978 es va fer ressò de les tendències que durant un temps van dominar el panorama doctrinal i que havien impulsat la pràctica penal i penitenciària en alguns països, preferentment del nord i el centre d'Europa, on les idees de rehabilitació i teràpia social havien substituït els antics conceptes proveïts de connotacions més punitives.

6.1. Finalitat de les institucions penitenciàries

L'ideal de **regeneració del delinqüent** no és una mera conseqüència de la major consciència respecte als drets humans adquirida per la humanitat després de la Segona Guerra Mundial. D'alguna manera aquest ideal és inherent a la pena privativa de llibertat i s'ha fet present des de les primeres manifestacions d'aquesta, tot i que amb altres formulacions o amb un contingut religiós i penitenciari:

1) D'una banda, resulta digna d'un comentari especial l'aportació del **correcionalisme**, corrent doctrinal que es desenvolupa des de la segona meitat del segle XIX a partir de l'obra dels alemanys Krause o Röder i que a Espanya dóna fruits importants amb Silvela, Concepción Arenal o Dorado Montero com a figures més destacades.

Concepción Arenal

Esriptora, penalista i sociòloga espanyola, nascuda a Ferrol i morta a Vigo. Va escriure nombroses obres de caràcter penal i presentà informes en diversos congressos penitenciaris europeus. L'any 1864 va ser nomenada visitadora general de presons de dones i el 1870 fundà la revista *La voz de la ciudad*, dedicada als estudis penitenciaris i de beneficència.

2) D'altra banda, no es poden menystenir les realitzacions en l'aspecte legislatiu a partir dels anys vint, especialment sota la influència de la **doctrina positivista de la defensa social**.

Tanmateix, l'optimista declaració constitucional apareix precisament en el moment en què el pensament de la resocialització del delinqüent començava a entrar en crisi.

En contra d'aquesta pretensió es van fer les consideracions següents:

Lectures complementàries

Sobre el correccionalisme, vegeu amb més detall:

G. Quintero Olivares (1989). *Derecho penal. Parte general* (2a ed., pàg. 217-222). Madrid: Marcial Pons.

A. García Pablos de Molina (1995). *Derecho penal* (introducció, pàg. 423-429). Madrid: Facultad de Derecho de la Universidad Complutense.

Concepción Arenal (1820-1893)

a) Es pot invocar, en primer lloc, la **il·legimitat d'una socialització coactiva**, tant per la seva incompatibilitat amb els principis constitucionals com per la mateixa naturalesa contradictòria d'un tractament no acceptat pel subjecte.

b) En segon lloc, cal reprotxar a la ideologia resocialitzadora el fet de basar-se en una **visió reduccionista de la criminalitat** –que en el fons confirma la percepció classista del fenomen criminal–, per la qual cosa no es trobaria en condicions de proporcionar una justificació de la pena en els delictes comesos per persones "socialment integrades" –delinqüència econòmica o de trànsit, per exemple.

c) Finalment, no podem oblidar la **dimensió pràctica** de l'assumpte, que reflecteix les reduïdes expectatives d'èxit d'un tractament penitenciari en el medi penitenciari: la naturalesa de la presó com a "institució total" acaba imposant la seva pròpia lògica, segons la qual l'individu s'ha d'adaptar a un medi diferent del del món exterior, i aquest fet implica sovint una autèntica desocialització respecte al medi al qual després haurà de tornar.

La criminologia ha utilitzat l'expressió **subcultura penitenciària** per a referir-se a aquesta modificació de la realitat, caracteritzada per dues notes específiques:

1) La creació de rígides regles de conducta diferents de les de la cultura dominant que responen a les necessitats d'autotutela del grup. Per exemple, el càstig de la delació.

2) La creació d'un cert codi moral –sobre la base del qual es reprimeixen conductes com ara certes agressions sexuals– que es fa evident en aspectes com les variacions introduïdes en el llenguatge.

Per això s'ha advertit que la resocialització és més un desideràtum que una realitat. Fins i tot els experiments més costosos, com ara els centres de teràpia social, han estat lluny d'assolir resultats espectaculars.

Això no obstant, l'ideal de la resocialització no ha caigut en l'oblit i s'ha de reconduir cap a un enfocament més realista, moderant-ne les pretensions i incorporant-lo al sistema de garanties de caràcter material.

L'afirmació establerta en l'article 25.2 de la Constitució sobre l'orientació de les penes privatives de llibertat no respon a la pregunta sobre el seu fonament. El Tribunal Constitucional ja s'ha pronunciat contra la pretensió de deduir del precepte esmentat la inconstitucionalitat d'una condemna sobre un subjecte rehabilitat o ja socialitzat a priori. Segons ha declarat el Tribunal Constitucional, la reeducació o la reinserció social del penat no constitueix un dret fonamental de la persona:

"Presonització"

La "presonització" s'entén com l'assimilació pels interns d'hàbits, usos, costums i cultura de la presó a resultes de la estança perllongada a un centre penitenciari (Clemmer, 1940).

Centres de teràpia social

Els denominats *centres de teràpia social*, duts a terme en països més rics i en moments econòmicament puixants, són un exemple d'experiment que no ha aconseguit grans resultats.

Lectura complementària

Sobre la qüestió de la inconstitucionalitat de condemnar un subjecte ja rehabilitat o socialitzat, vegeu els pronunciaments del Tribunal Constitucional en les sentències 112/1996 (f. 4) i 119/1996 (f. 4).

"Sino un mandato del constituyente al legislador para orientar la política penal y penitenciaria, mandato del que no se derivan derechos subjetivos, aunque, como es obvio, pueda servir como parámetro para resolver sobre la constitucionalidad o inconstitucionalidad de las leyes penales."

STC 2/1987, de 21 de gener, i acte núm. 486/1985, de 10 de juliol

Per això no resulta admissible anul·lar una condemna o una sanció penitenciària pel fet que el penat ja estigui reinserit.

Per comprendre la **previsió introduïda en l'article 25.2 de la Constitució** en els termes justos s'han de tenir present els aspectes següents:

a) La Constitució estableix un **dret fonamental** que s'ha d'interpretar com l'emanació del principi de dignitat humana i lliure desenvolupament de la personalitat¹³, la qual cosa contradiu una concepció de la resocialització com a inculteració o imposició d'un sistema determinat de valors.

⁽¹³⁾Article 10.1 de la CE.

En aquest sentit no podem compartir les reticències mostrades en algunes ocasions pel Tribunal Constitucional quan no considera que es pugui deduir de l'article 25.2 cap altra cosa que un mandat dirigit al legislador perquè orienti la seva política penal i penitenciària. El **contingut rehabilitador de la pena** s'ha d'entendre com una manifestació d'una garantia individual i no d'un dret de la societat o de l'Estat. Aquest caràcter garantista impedeix qualsevol forma de socialització coactiva i suposa la voluntarietat del tractament penitenciari. Això fa visibles les greus contradiccions internes de la nostra legislació penitenciària, que converteix en columna vertebral del sistema de compliment i en finalitat del règim penitenciari un element del qual l'intern pot disposar.

b) La **finalitat de la reeducació i la reintegració social** es limita a les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat, no afecta totes les sancions penals. Aquesta circumstància allunya el sentit de l'article 25.2 de qualsevol pronunciament sobre les finalitats genèriques de la pena i referma el caràcter de mandat als poders públics a fi que tractin de neutralitzar els efectes desocialitzadors inherents a la privació de llibertat.

Resocialització

En altres constitucions, com per exemple la italiana, la idea de la resocialització s'estén a totes les penes en general.

c) Però l'article 25.2 de la Constitució conté també un **criteri de política criminal fora de la fase d'execució** i que resulta operatiu en el moment de formular legalment l'amenaça penal: prohibeix al legislador que imposi penes que resultin absolutament incompatibles amb la finalitat que es proclama. Per aquesta via es pot afirmar la il·legitimitat de la reclusió perpètua i de les penes privatives de llibertat massa llargues, que tenen efectes destructius sobre la personalitat.

6.2. L'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària

La Llei orgànica general penitenciària disposa el següent:

"Las instituciones penitenciarias reguladas en esta ley tienen como fin primordial la reeducación y reinserción social de los sentenciados a penas y medidas privativas de libertad, y la custodia de detenidos, presos y penados."

Article 1

En el segon paràgraf d'aquest article s'afegeix a aquesta finalitat:

"Una labor asistencial y de ayuda a los internos y liberados."

Article 1.2

L'exposició de motius de la Llei orgànica general penitenciària justifica aquesta fórmula advertint el següent:

"La finalidad fundamental que doctrina y legislación atribuyen actualmente a las penas y medidas de privación de libertad es la prevención especial, entendida como reeducación y reinserción social de los condenados."

Més enllà del fet que, com s'ha explicat anteriorment, una afirmació d'aquest tipus ja no es correspon amb l'estadi actual d'evolució de la doctrina, s'ha d'advertir que subratlla solament l'aspecte positiu de la prevenció especial, quan precisament la redacció de l'article primer de la Llei orgànica general penitenciària destaca alhora la dimensió positiva i la dimensió negativa, concretada aquesta darrera en la finalitat de custòdia i retenció, referida també als penats.

El pes dels **aspectes preventivoespecials** en la legislació penitenciària suscita algunes reflexions en la mesura que sembla confirmar les teories mixtes que accentuen la dimensió preventivogeneral de la pena en el moment de la comminació penal o fins i tot de l'aplicació judicial de la pena i atorguen a l'execució de la pena un sentit primordialment preventivoespecial.

Més enllà de les crítiques que en l'àmbit doctrinal han rebut aquestes teories, es poden introduir noves consideracions relatives a alguns **factors distorsionadors** que es produeixen en la realitat:

1) D'una banda, la forma com es du a terme l'execució sembla indicar que, *de facto*, s'ha obert pas una fórmula de combinació de les exigències preventives generals i especials segons la qual la pena imposada respon a criteris genèrics de gravetat de la infracció i s'afegeix a les necessitats de prevenció general.

2) D'altra banda, els diversos mecanismes de flexibilització previstos en el Codi penal i en la legislació penitenciària modulen la pena teòrica, tant pel que fa a la forma de compliment com a la durada efectiva, d'acord amb les exigències de prevenció especial.

Aquesta situació posa de manifest una relació turmentada entre dret penal i dret penitenciari –en paraules de **Muñoz Conde**–; una relació que la naturalesa de les coses fa difícil d'evitar, però que ha de motivar una reflexió seriosa.

En l'apartat dedicat a les definicions teòriques hem posat de manifest la convergència del dret penitenciari amb el dret penal material i processal en l'àmbit de la política criminal. Tanmateix, la realitat espanyola ha mostrat com la reforma penitenciària de 1979 no ha format part d'una política criminal globalment coherent, de manera que la reforma del sistema de penes s'ha fet esperar fins a 16 anys i encara no s'ha emprès amb fermesa una modificació satisfactòria del règim legal de la presó preventiva

Vegeu també

Vegeu l'apartat 1 d'aquest mòdul didàctic, "Concepte de dret penitenciari", on es donen les definicions d'aquests conceptes.

Centrant-nos ja en la fórmula adoptada per la Llei orgànica general penitenciària a l'hora de determinar la finalitat de les institucions penitenciàries, cal apuntar que constitueix una exageració del contingut de les Regles mínimes i que, de fet, va més enllà del que és habitual en el dret comparat. En qualsevol cas, cal entendre que la pretensió de l'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària no és resoldre la *vexata quaestio* de les finalitats de la pena. En aquest sentit, la referència a les institucions penitenciàries és molt significativa.

García Pablos ha advertit que en la definició esmentada només s'ha de buscar:

"Criteris i normes positives que regulen el funcionament i l'actuació de determinades institucions a les quals correspon l'execució de les penes i mesures de seguretat privatives de llibertat."

A. García Pablos (1982). "Funciones y fines de las instituciones penitenciarias". *Comentarios a la legislación penal* (tom VI, vol. I). Madrid: Edersa

L'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària no oblida que les institucions penitenciàries també tenen per objecte la **retenció i custòdia dels presos preventius i dels detinguts** que hagin passat a disposició judicial, i l'article 5 estableix que el règim de presó preventiva té per objecte retenir l'intern i mantenir-lo a disposició de l'autoritat judicial, i que la presumpció d'innocència presideix el règim penitenciari dels presos preventius.

Aquest tipus de declaracions genèriques difícilment poden amagar que, de fet, els presos preventius són de pitjor condició que els condemnats en la mesura que, per no haver estat sentenciats, no poden ser classificats ni tractats (sinó solament "observats"), i no poden gaudir d'alguns dels beneficis que la legislació penitenciària vincula a l'evolució del tractament.

Finalment, la finalitat resocialitzadora, proclamada amb caràcter general per a la pena privativa de llibertat (en sentit material, segons acabem de veure), permet formular un principi operatiu: el d'**unitat d'execució**. Segons aquest principi, el compliment tendeix a efectuar-se en relació amb el penat de manera unitària, amb independència de les penes que li han estat imposades.

Per això la Llei parteix del fet que a cada subjecte li correspon la programació d'un tractament personalitzat. A l'efectivitat d'aquest principi serveixen institucions com la refosa de condemnes.

7. La relació juridicopenitenciària

Amb caràcter general s'ha formulat el concepte de **relació d'execució** com una relació de dret públic de caràcter coactiu.

En termes anàlegs, es pot parlar de **relació juridicopenitenciària** com aquella relació de dret públic que s'estableix entre l'Estat –mitjançant l'Administració penitenciària i els òrgans jurisdiccionals competents– i un subjecte individual que ha adquirit la condició de pres o penat.

7.1. Naixement de la relació d'execució

El naixement de la relació d'execució es produeix mitjançant un **pronunciament executiu** una vegada que una sentència dictada per una autoritat judicial que imposa una pena privativa de llibertat **esdevé ferma** i assoleix la condició de **títol executiu**.

Tanmateix, la referència a la sentència executòria com a únic títol executiu s'ha de matisar, perquè la relació penitenciària deriva també d'altres resolucions judicials, concretament les **resolucions de caràcter interlocutori** en les quals s'acorda la presó preventiva, d'acord amb les normes contingudes en els articles 503 i 504 de la Llei d'enjudiciament criminal.

Això dóna lloc a dues situacions diverses per a les quals la legislació penitenciària preveu conseqüències també diferents:

- a) La dels **presos preventius**, condició que s'adquireix amb l'existència d'un acte que acorda la presó preventiva.
- b) La dels **penats**, condició que s'assoleix exclusivament en virtut d'una sentència condemnatòria ferma.

En el cas que s'hagi dictat sentència però aquesta no hagi arribat a ser ferma, la situació continuarà sent, si s'escau, de presó preventiva.

El problema del títol jurídic que genera el naixement de la relació penitenciària obliga a plantejar, a més del cas de la presó preventiva, el del denominat **arrest substitutori**, forma que adopta normalment la responsabilitat personal subsidiària prevista en l'article 53 del Codi penal per a la pena de multa. D'acord amb el nou Codi penal es tracta d'una pena privativa de llibertat (art. 35 CP), per la qual cosa ha de ser objecte d'un tractament comú a les altres

Article 504 de la LECrim

L'article 504 de la LECrim preveu, específicament, en el cas que la sentència dictada no arribi a ser ferma, un allargament dels terminis màxims de la presó preventiva.

penes de la mateixa naturalesa, procurant evitar que el condemnat a aquesta forma de responsabilitat estigui en pitjors condicions que la resta de penats a l'hora de gaudir de beneficis penitenciaris.

La llei penitenciària regula el **procediment d'ingrés** en els establiments penitenciaris a la Llei orgànica general penitenciària, que preveu que l'ingrés:

"Se hará mediante mandato u orden de la autoridad competente, salvo el caso de presentación voluntaria, en que será comunicado inmediatamente a la autoridad judicial, quien resolverá lo que convenga, y en los supuestos de estados de alarma, excepción o sitio, en los que se observará lo que dispongan las leyes especiales correspondientes."

Article 15

Segons l'article 990 de la LECrim, el jutge o tribunal ha d'adoptar les mesures adequades per a assegurar que la persona condemnada ingressi a la presó i les autoritats administratives queden obligades a prestar l'auxili que amb aquesta finalitat els requereixi l'autoritat judicial.

7.2. Suspensió de l'execució d'una pena

La suspensió suposa deixar sense efecte l'execució d'una pena privativa de llibertat imposada i impedir, per tant, el naixement de la relació d'execució.

En l'ordenament penal espanyol la suspensió de l'execució està regulada en els articles 80 a 87 del Codi penal i se sotmet a la condició que el culpable no delinqueixi durant el temps que determini el tribunal.

El règim de suspensió faculta els jutges per deixar en suspens l'execució d'una o diverses penes privatives de llibertat que no superin els dos anys de durada. Per prendre aquesta decisió, el jutge haurà d'atendre fonamentalment la perillositat criminal del subjecte, i també l'existència d'altres procediments penals contra aquest. El termini de suspensió és d'entre dos i cinc anys (i d'entre tres mesos i un any quan es tracti de faltes) sempre que el penat no cometi cap nou delicte durant aquest període.

A més, quan la pena suspesa sigui una pena de presó, el jutge pot condicionar la suspensió al compliment d'algun dels deures i regles de conducta que es preveuen en l'article 83 CP.

Article 83 CP

- Prohibició d'acudir a determinats llocs.
- Prohibició d'aproximar-se a la víctima o familiars o altres persones que el jutge determini, o de comunicar-se amb elles.
- Prohibició d'absentar-se sense autorització del jutge o tribunal del lloc on resideixi.
- Obligació de comparèixer al jutjat o tribunal o servei de l'Administració que s'assenyali, per a informar de les activitats, i justificar-les.
- Participar en programes formatius, laborals, culturals, d'educació vial, sexual i altres de similars.
- Complir altres deures que el jutge o tribunal estimin convenients per a la rehabilitació social del penat després de la conformitat prèvia d'aquest.

Val a dir que si el delictes comès és de violència de gènere, algunes d'aquestes prohibicions i regles de conducta hauran de ser imposades en tot cas.

És important no confondre la suspensió de l'execució d'una pena privativa de llibertat amb la substitució d'una pena de presó. En aquest segon cas, tal com es regula en l'article 88 CP, la pena de presó de fins a dos anys imposada en sentència pot ser substituïda per una altra pena –multa o treballs en benefici de la comunitat–, de tal manera que si el penat executa correctament aquesta pena ja no haurà de complir la privació de llibertat. La llei penal preveu la possibilitat d'aplicar també, en cas de substitució de penes, alguna de les regles de conducta previstes en l'article 83 CP.

7.3. Modificació de la relació d'execució

Alguns autors han al·ludit a les **causes modificatives** de la relació d'execució. Amb aquesta expressió es vol fer referència als fets, les accions i les situacions objectives previstes per la llei que determinen una alteració substancial de la forma de compliment o del temps de la condemna, i que són l'expressió d'una visió dinàmica de la relació d'execució.

La mateixa Llei penitenciària introdueix la idea de la modificació de la pena quan s'estableix la competència dels jutges de vigilància penitenciària per a conèixer els:

"Recursos referentes a las modificaciones que (la pena impuesta) pueda experimentar de acuerdo con lo que prescriben la ley y los reglamentos."

Article 76.1 LOGP

Exemples de causes modificatives

- La llibertat condicional.
- Les situacions de semilibertat (que en el nostre ordenament penitenciari es fan presents mitjançant el règim obert).
- Els permisos de sortida.
- Els beneficis penitenciaris, fonamentalment les redempcions ordinàries i extraordinàries.

L'interès i la complexitat de cada una d'aquestes institucions aconsellen dedicar-hi una atenció particular.

El permís de sortida és una de les causes modificatives de la relació d'execució.

Una característica comuna de les causes modificatives és que no impliquen pròpiament una interrupció de la relació d'execució. Així, per exemple, quan un intern es troba fora del centre penitenciari en virtut d'alguna de les causes esmentades anteriorment, continua tenint la condició de pres, de manera que estarà subjecte a la responsabilitat disciplinària pels fets que cometi fora del centre penitenciari o podrà incórrer en un delictes d'atemptat si du a terme, contra un funcionari de la presó, algun dels fets definits en l'article 550 del Codi penal que tingui relació amb l'exercici del càrrec. El mateix regeix, òbviament, en els casos de trencament de condemna.

7.4. La llibertat condicional

L'excarceració o posada en llibertat dels condemnats pot tenir dues causes diferents:

- 1) La concessió de la llibertat condicional.
- 2) La concessió de la llibertat definitiva.

Ambdues donen lloc al cessament de la relació penitenciària, tot i que solament l'última comporta l'extinció de la pena. En ambdós casos la llibertat dels penats l'ha d'ordenar l'autoritat judicial competent, és a dir:

- a) El jutge de vigilància en la llibertat condicional.
- b) El tribunal sentenciador en el cas de la llibertat definitiva¹⁴.

⁽¹⁴⁾Article 17 LOGP.

7.4.1. Concepte i naturalesa de la llibertat condicional

En aquest subapartat tractarem només de llibertat condicional, que per si mateixa és mereixedora d'atenció per separat.

La **llibertat condicional** implica l'excarceració del condemnat condicionada al fet que no delinqueixi durant el temps que resta fins a l'extinció de la pena. Tal com assenyalava Quintano, l'alliberat continua tenint la condició de penat fins al moment que es pronuncii el llicenciament definitiu, malgrat que es trobi en una situació fàctica de llibertat efectiva.

Des d'un punt de vista històric, la llibertat condicional sorgeix com un pas més en el desenvolupament del sistema progressiu.

Pel que fa a la seva naturalesa, cal dir que, tot i ser regulada pel Codi penal, és una **institució de caràcter penitenciari**, una circumstància relativa a l'execució de la pena que afecta la forma de compliment. El fet que l'article 72.1 de LOGP, recollint els antecedents de la normativa anterior, qualifiqui la llibertat condicional de **quart grau** en reforça la naturalesa penitenciària, aspecte que ha estat posat en qüestió per un sector de la doctrina.

La **regulació de la llibertat condicional en el Codi penal** ha mostrat fins fa poc un caràcter moralista incompatible amb els principis penitenciaris vigents i amb el contingut d'alguns drets constitucionals. D'aquestes característiques, pròpies d'una etapa ja superada de la nostra història, podria semblar que hagués derivat una configuració d'aquesta institució com a premi, de manera que la seva concessió seria més l'expressió d'una voluntat graciosa de l'autoritat que no pas la d'un programa propi d'un sistema penitenciari modern.

No obstant això, el principi resocialitzador, erigit en finalitat primordial de les institucions penitenciaris, obliga a entendre la llibertat condicional com a mesura reeducativa i no merament com un premi per la bona conducta del penat.

En realitat, malgrat la seva dimensió moralista –probablement inevitable en el seu moment–, ja des que es va instaurar es va fer palesa una idea correccional, idea que reflecteix l'article 5 de la Llei de 1914 en establir que la llibertat condicional es concedirà "como medio de prueba de que el liberado se encuentra corregido". Per tant, essencialment la llibertat condicional és un instrument ordinari per aconseguir els ideals resocialitzadors del nostre sistema penitenciari.

Una vegada afirmada la vinculació de la llibertat condicional al principi resocialitzador, hem de relativitzar la transcendència del debat existent en alguns àmbits doctrinals i judicials entre:

1) Els partidaris de considerar la llibertat condicional un **dret de l'intern**.

2) Els que, prescindint totalment de la transformació de la legislació penitenciària, la continuen considerant un **acte de gràcia**.

La primera opinió s'ha imposat com a criteri dominant en les reunions dels jutges de vigilància penitenciària. Segons els criteris aprovats en la VII Reunió (setembre de 1993):

"La libertad condicional es una forma específica de cumplimiento de la condena de privación de libertad, que se configura como un derecho interno, condicionado a que concurran los requisitos establecidos por la Ley, de manera que, cuando aquél los reúna, la Junta de Régimen y Administración del establecimiento deberá elevar al Juez de Vigilancia el expediente correspondiente."

Consell General del Poder Judicial, *Vigilancia penitenciaria* (pàg. 308, 1994)

Certament, com que la Llei penitenciària no preveu un catàleg tancat de drets dels interns, no hi ha inconvenient a formular aquesta classe d'expectatives legítimes dels penats com a **drets penitenciaris**.

Ara bé, en qualsevol cas, la proclamació d'un dret d'aquestes característiques esdevé irrellevant pel que fa a l'efecte que se'n pretén derivar, i això per dues raons:

- a) En primer lloc, perquè l'article 198 del Reglament penitenciari ja obliga la Junta de Règim i Administració a elevar la proposta al jutge de vigilància perquè dicti la resolució pertinent.
- b) En segon lloc, perquè, més enllà de les formalitats establertes reglamentàriament, considerem que la mateixa llei permet que l'intern sol·liciti directament la llibertat condicional en el cas que l'Administració penitenciària no hagi cursat l'expedient.

A més, l'afirmació de l'existència d'un dret del penat pot resultar contradictòria amb l'actual naturalesa de la llibertat condicional si aquesta afirmació suposa la necessitat de concedir-la amb la mera comprovació del transcurs del temps i de l'observació de bona conducta per part de l'intern, i prescindint de la seva incidència en la reinserció social del subjecte.

7.4.2. Requisits per a accedir a la llibertat condicional

El **règim jurídic de la llibertat condicional** el regulen els articles 90 a 93 del Codi penal i el complementa la Llei de 23 de juliol de 1914 sobre llibertat condicional, no prevista en les disposicions derogatòries de la Llei orgànica de 23 de novembre de 1995, que aprova el Codi penal i que està vigent en la mesura que no contradigui el Codi penal i la Llei penitenciària vigents.

La LO 7/2003 va introduir una reforma important en la regulació legal de la llibertat condicional. Tot i que no s'ha alterat l'estructura del règim legal de la llibertat condicional, s'introdueixen modificacions significatives de con-

Article 76.2.b LOGP

Les propostes a què fa referència l'article 76.2.b poden ser tant les elevades per la Junta de Règim i Administració com les que efectui directament l'intern quan l'Administració hagi informat desfavorablement sobre l'alliberament.

tingut que impliquen una reducció del poder de decisió de la jurisdicció: s'incrementen de manera correlativa els poders de l'Administració penitenciària i s'introdueix la necessitat d'haver reparat el dany, si bé no com a requisit autònom, sinó com a element que s'ha de valorar en l'emissió del pronòstic favorable de reinserció social. També s'ha inclòs un supòsit excepcional d'avançament de la llibertat condicional i excepcions als beneficis en els supòsits de terrorisme i criminalitat organitzada.

Els **requisits per a accedir a la llibertat condicional** són els següents:

1) Ser en el tercer grau de tractament penitenciari

L'al·lusió expressa al tercer grau dissipa els dubtes suscitats per la regulació anterior, que feia referència a "el último período de la condena", i confirma el criteri dominant que ja interpretava en aquest sentit l'antic article 98 del Codi penal.

2) Haver extingit les tres quartes parts de la condemna

El Codi penal espanyol inclou un criteri únic per a totes les penes privatives de llibertat, amb independència del que durin.

En el cas de **pluralitat de condemnes**, es tindrà en compte, com a regla general, la pena única refosa d'acord amb el que disposa l'article 76 CP. Tanmateix, l'article 78 CP ha establert una excepció a aquesta regla. En aquest sentit, quan la pena que s'ha de complir resulta inferior a la meitat de la suma total de les imposades, el jutge o el tribunal, en funció de la perillositat del penat, pot acordar motivadament que el còmput "se refiera a la totalidad de las penas impuestas en las sentencias", és a dir, a la suma de les diverses condemnes. En aquest cas, el càlcul de les tres quartes parts de la condemna anirà referit a la suma total de les penes, i no a la pena refosa. Aquesta nova mesura reflecteix la inquietud, manifestada en el debat parlamentari sobre el Projecte de codi, per l'anomenat **compliment íntegre de les penes**.

Amb tot, la norma, en un afany de compromís, tracta d'evitar que una excepció tan dràstica pugui frustrar les expectatives de resocialització del condemnat i afecti negativament la progressivitat del tractament, per la qual cosa permet que, si hi concorren certes condicions, el jutge de vigilància deixi sense efecte, en resolució raonada i un cop escoltat el Ministeri Fiscal, l'acord del jutge o tribunal sentenciador i se sotmeti el penat al règim general de compliment.

El criteri únic del Codi penal

El criteri únic en relació amb el temps de compliment exigint per accedir a la llibertat condicional diferencia el Codi penal espanyol d'altres ordenaments, en els quals s'introdueix una distinció segons la gravetat de la condemna.

Un dels requisits per a accedir a la llibertat condicional és haver extingit les tres quartes parts de la condemna.

El legislador de 30 de juny de 2003 ha fet un pas més en aquesta direcció, en establir tres règims diferents en l'article 78. D'una banda, el denominat "règim de compliment efectiu contingent", quan el màxim de compliment es fixi en el triple de la pena més greu o en vint anys, i la suma de penes excedeixi del doble d'aquests límits. En aquests casos, el jutge o tribunal sentenciador pot acordar que els beneficis penitenciaris, els permisos de sortida, la classificació en tercer grau i el còmput de temps per a la llibertat condicional es refereixin a la totalitat de les penes imposades, però en el futur podrà revertir aquesta limitació, acordant la "tornada al règim normal de compliment", si l'evolució de l'intern és favorable en termes de reinserció social. D'altra banda, el "règim de compliment efectiu necessari", quan operin els límits absoluts de vint-i-cinc, trenta i quaranta anys establerts en l'article 76. Aquí, el jutge o tribunal sentenciador *han* d'acordar que els beneficis es refereixin a la suma total de penes, encara que també aquesta mesura resulta reversible com en el cas anterior. Finalment, quan es tracta d'aquests últims límits i es tracta de condemnats a delictes de terrorisme o de membres d'organitzacions criminals, no hi ha possibilitat d'acordar posteriorment la tornada al règim normal, per bé que evolucioni l'intern: "règim de compliment efectiu necessari i irreversible".

3) Haver observat bona conducta

El Codi penal de 1995 substitueix l'exigència anterior d'una conducta irreprotable per una mera referència, més ponderada, a la bona conducta.

Cal valorar positivament la modificació, ja que l'antiga fórmula, interpretada d'una manera estricta, hauria d'haver portat a excloure del benefici les persones que tinguessin qualsevol nota negativa en l'expedient o que haguessin estat objecte d'una sola sanció disciplinària. D'aquesta manera es convertiria la llibertat condicional en una solució excepcional absolutament contradita per la pràctica diària, i, en un sistema orientat a preparar la reinserció social del penat, el sotmetiment a un règim de llibertat a prova no pot ser un recurs extraordinari.

Ja en aquesta línia, **Mapelli** i **Terradillos** es mostraven partidaris de negar el benefici quan es constati que el penat mostra un **estat d'inadaptació permanent** que revela una personalitat conflictiva a la qual no és aconsellable posar en llibertat des d'una perspectiva resocialitzadora. Tanmateix, pensem que s'hauria de matisar aquest criteri en el sentit de no convertir en paràmetre bàsic la inadaptació permanent, atès que la falta d'adaptació al règim d'un establiment penitenciari no pot ser determinant quan es tracta de plantejar-se l'oportunitat d'una excarceració, i la inadaptació té previstes altres conseqüències més dures en la legislació penitenciària, com la regressió en grau, que impedeix gaudir del benefici de la llibertat condicional.

Lectura complementària

Vegeu, en relació al màxim de compliment de les penes, la polèmica STS 197/2006, de 28 de febrer, més coneguda com a sentència Parot.

Amb la referència a la bona conducta ens situem davant un concepte absolutament indeterminat i difícil d'envoltar d'una certesa que pugui evitar una dosi desmesurada d'inseguretat jurídica. Si més no s'ha d'advertir que la bondat de la conducta no es pot apreciar d'acord amb un codi moral ni d'acord amb una valoració genèrica per part de l'Administració penitenciària, sinó que s'ha de basar en les dades positives i negatives que figurin en l'expedient penitenciari de l'intern, a partir de criteris objectius susceptibles de ser apreciats pel jutge de vigilància.

4) Pronòstic individualitzat i favorable de reinserció social

En aquest cas som davant l'element més significatiu que s'ha introduït en la nova regulació de la llibertat condicional, que substitueix l'antiga referència a les "garanties de vida honrada", ancorada en l'arcaica concepció moralista i "de premi", afortunadament avui dia superada.

Aquest requisit, que completa la referència per si mateixa insuficient a la "bona conducta" penitenciària, constitueix en realitat un dels punts clau d'una política penitenciària orientada a la resocialització de l'intern.

A favor de la introducció d'aquest requisit ha actuat, a més de la necessitat de substituir l'obsoleta clàusula del Codi penal anterior, la preocupació per a envoltar la llibertat condicional de certes garanties amb la finalitat d'evitar els costos excessius que un ús arbitrari d'aquesta pugui tenir per a la seguretat ciutadana.

En realitat, sembla que el que s'està exigint aquí és un judici de pronòstic sobre la capacitat del subjecte de respectar la llei penal, amb totes les dificultats que suposa fer un pronòstic d'aquesta classe. Aquest pronòstic, des de la LO 7/2003, de 30 de juny, s'ha de fer en l'informe final de l'equip multiprofessional de tractament al qual fa referència la Llei orgànica general penitenciària en l'article 67:

"Se manifestarán los resultados conseguidos por el tratamiento y un juicio de probabilidad sobre el comportamiento futuro del sujeto en libertad que, en su caso, será tenido en cuenta en el expediente para la concesión de la libertad condicional."

La novetat de l'article 90 del Codi penal en aquest punt rau en dues qüestions:

1) En primer lloc, l'informe pronòstic passa a tenir un **caràcter preceptiu**, per la qual cosa ha de ser incorporat en tot cas a l'expedient de llibertat condicional.

2) En segon lloc, el Codi expressa una voluntat d'**atribuir més responsabilitat al jutge de vigilància** en el procés previ a la concessió de la llibertat condicional. Amb aquesta finalitat se li concedeix la facultat de sol·licitar els informes tècnics que estimi convenients, que poden ser els del mateix centre penitenciari o altres de caràcter complementari.

Creació d'equips professionals

El bon funcionament d'aquesta segona novetat i altres de les implantades en el nou Codi penal depèn, sens dubte, de la creació d'equips professionals de suport als òrgans jurisdiccionals.

La inevitable **fragilitat de tot pronòstic** ha d'anar acompanyada de la previsió de certes garanties o del sotmetiment de la persona alliberada a algun tipus de seguiment institucional. Així, doncs, el Codi penal preveu la possibilitat d'imposar l'observança d'una de les regles de conducta previstes pels articles 83 i 96.3 CP, o de més d'una, mesura que cal considerar encertada tot i ser conscients que la seva efectivitat no queda assegurada ni de bon tros pel mer fet d'incorporar-la a la llei penal.

Finalment, cal assenyalar que sobre l'exigència de pronòstic de reinserció social, la LO 7/2003 ha introduït una novetat de gran transcendència: una clàusula interpretativa conforme a la qual no s'entendrà complert aquest requisit (pronòstic favorable de reinserció social), si el penat no *ha satisfet la responsabilitat civil derivada del delictes*, d'acord amb els requisits que s'estableixen en l'article 72.5 i 6 LOGP. La satisfacció de la responsabilitat civil s'erigeix així com a criteri que condiciona, d'una banda, la classificació en tercer grau, i de l'altra, l'atorgament de la llibertat condicional. Però si atenem els articles esmentats trobem que, lluny d'exigir-se el pagament efectiu de la responsabilitat civil, l'extinció en suma de l'obligació juridicocivil que neix del delictes, aquesta clàusula s'ha d'entendre com la plasmació normativa de la idea de "reparació segons la pròpia capacitat". No es pot inferir una altra cosa del que s'estableix en l'art. 72.5 LOGP, en assenyalar que s'haurà de considerar, per a apreciar aquesta circumstància, "la conducta efectivament observada amb vista a restituir el que s'ha sostret, reparar el dany i indemnitzar els perjudicis materials i morals; les condicions personals i patrimonials del culpable, a efectes de valorar la seva capacitat real, present i futura per a satisfer la responsabilitat civil que li correspongui; les garanties que permetin assegurar la satisfacció futura, etc. "

La menció a la "capacitat present i futura" permet una lectura d'aquest requisit que tingui en compte aspectes com l'increment de les possibilitats de reparació que pugui representar la progressió a tercer grau, donada la possibilitat de desenvolupar un treball remunerat. La mateixa Administració penitenciària pot disposar d'instruments amb els quals exercir un control sobre la conducta

Durada de l'internament

També era conseqüent amb la idea de la necessitat d'una certa durada de l'internament l'opinió dominant, que s'havia imposat entre els jutges de vigilància, segons la qual, en el cas dels interns que siguin objecte de més d'una condemna, se sumarien totes les penes (fins i tot l'arrest substitutori per impagament de multa) a l'hora de determinar la concurrència d'aquest pressupòsit.

dels presos que gaudeixin de règim obert, o de la llibertat condicional, amb vista a assegurar el compliment dels plans de reparació que es puguin pactar en el moment d'aquesta concessió.

Però el més controvertit de la reforma que analitzem és la qüestió relativa a la interpretació de l'abast del segon paràgraf de l'article 72.5 LOGP, segons la qual aquesta norma interpretativa que estem veient s'aplicarà *singularment* quan l'intern hagi estat condemnat per la comissió d'alguns dels delictes que se citen (patrimoni i ordre socioeconòmic que haguessin revestit notòria gravetat i perjudicat una generalitat de persones, delictes socials, delictes contra l'Hisenda pública i contra la Seguretat Social; delictes contra l'Administració pública dels capítols V al IX del títol XIX del llibre II). Aquesta fórmula suscita el dubte de si es tracta d'una llista tancada (només és procedent estimar que hi ha reinserció quan s'ha reparat en aquests delictes i no en d'altres) o una relació exemplificativa.

A parer nostre, el sentit del text de la llei és el de considerar aplicable el requisit d'haver reparat tan sols respecte als delictes enunciats, per les raons següents:

a) el mateix paràgraf primer, en assenyalar els elements que han de ser ponderats, posa de manifest una vocació limitadora de l'abast del nou requisit legal, en al·ludir a l'estimació de l'"enriquiment obtingut per la comissió del delicte, el destorb produït al servei públic o el nombre de perjudicats i la seva condició", factors que concorden amb la naturalesa de les infraccions vistes.

b) aquesta interpretació restrictiva es veu confirmada per la referència que s'introdueix en l'article 90.1.

c) CP a propòsit de la llibertat condicional, quan parla dels "*supòsits* i d'acord amb els criteris establerts en l'article 72.5 i 6 LOGP". Aquesta referència deixa entreveure que la norma no s'ha concebut amb vocació d'universalitat, sinó que va només referida a la llista de delictes ja vista.

Tractant-se de persones condemnades per delictes de terrorisme, o per delictes comesos al si d'organitzacions criminals, la LO 7/2003 estableix també els criteris que s'hauran de presentar per a apreciar un pronòstic de reinserció social:

a) que el penat mostri signes inequívocs d'haver abandonat els fins i els mitjans de l'activitat terrorista, i

b) que a més hagi col·laborat activament amb les autoritats, bé per impedir la producció d'altres delictes per part de la banda armada, organització o grup terrorista, bé per atenuar els efectes del seu delicte, bé per a la identificació, captura i processament de responsables de delictes terroristes, per obtenir proves o per a impedir l'actuació o el desenvolupament de les organitzacions o associacions a què hagi pertangut o amb les quals hagi col·laborat.

Com assenyala la llei, aquestes circumstàncies es podran acreditar mitjançant una declaració expressa de repudi de les seves activitats delictives i d'abandonament de la violència i una petició expressa de perdó a les víctimes del seu delictes. També es preveu l'acreditació per informes tècnics que assenyalin que el pres està realment desvinculat de l'organització i el seu entorn, i d'activitats d'associacions i col·lectius il·legals que l'envolten, i també la seva col·laboració amb les autoritats.

7.4.3. Supòsits especials de llibertat condicional anticipada

El Codi penal preveu uns supòsits especials en els quals és possible concedir la llibertat condicional abans que transcorrin les tres quartes parts de la condemna. En aquests supòsits, segons s'aclareix expressament, han de concórrer els **requisits** següents:

- Que el penat estigui en tercer grau.
- Que hagi observat bona conducta.
- Que compti amb un pronòstic favorable de reinserció social.

Analitzem ara aquests supòsits especials:

a) Desenvolupar activitats laborals, culturals i ocupacionals

El Codi penal atribueix al jutge de vigilància la facultat de concedir "excepcionalment" la llibertat condicional als penats que hagin extingit les dues terceres parts de la condemna¹⁵:

"Siempre que merezcan dicho beneficio por haber desarrollado continuadamente actividades laborales, culturales u ocupacionales."

Article 91

Resulta destacable que, a banda de les activitats laborals, es valorin també les culturals i les ocupacionals, destinades a afavorir l'adquisició d'hàbits laborals i dels coneixements o aptituds necessaris per a la seva futura inserció laboral.

b) Nou supòsit d'anticipació qualificada

La LO 7/2003 va introduir un nou supòsit de llibertat condicional anticipada, regulat en l'apartat segon de l'article 91 CP. La fórmula finalment implantada, a partir d'una esmena del grup parlamentari de Convergència i Unió, respon a una orientació que es distancia en bona mesura de les directrius generals de la reforma. La introducció d'un supòsit d'anticipació qualificada que atén a continguts que conjuguen la dimensió reparadora amb la rehabilitadora constitueix un encert que permet compensar la versió desafortunada i pobra de l'anticipació excepcional introduïda en el CP de 1995, que donava prioritat a aspectes més secundaris i fins i tot anecdòtics, com la participació en activitats laboral o culturals. La nova regulació permet, un cop extingida la meitat de la

⁽¹⁵⁾Aquest primer supòsit es desenvolupa a l'article 205 del Reglament penitenciari de 1996.

condemna, avançar la concessió de la llibertat condicional fins a noranta dies per cada any transcorregut de compliment efectiu, i fer aquesta deducció del límit de les dues terceres parts que fixa l'apartat primer de l'article 91 CP.

L'opció d'avançar la llibertat condicional fins a la meitat de la pena imposada, que té certs antecedents i exemples similars en el dret comparat, no implica cap mena d'alteració en relació amb el còmput del temps de pena complert. Continuen essent vàlids els criteris vigents respecte al fet que les diverses condemnes que extingeix un penat se sumen i que la concessió d'un indult parcial és una disminució del total de la pena, de manera que el còmput de les tres quartes parts, els dos terços o la meitat d'aquesta s'efectua sobre la pena rebaixada resultant.

c) Septuagenaris i malalts molt greus

L'article 92 CP recull el segon i el tercer supòsit excepcional, previstos anteriorment en l'article 60 del Reglament penitenciari de 1981. Aquest article estableix una **excepció** al requisit d'haver complert les tres quartes parts de la condemna i fins i tot les dues terceres parts:

- Les persones més grans de setanta anys (o que els facin durant l'extinció de la condemna).
- Els malalts molt greus que pateixin afeccions incurables, segons informe mèdic.
- Els dos casos previstos en l'article 92 CP responen a un mateix fonament doble:
  - Els motius humanitaris.
  - La disminució, des del punt de vista preventiu general i especial, de la necessitat que el penat compleixi la pena d'una manera efectiva.

En cap d'aquests casos la concessió de la llibertat no s'esdevé, doncs, de manera automàtica, sinó que està subordinada a les expectatives de comportament futur del subjecte.

El sentit de l'excepció és el fet que els impediments per a la llibertat derivats del comportament passat del penat haurien de cedir davant les raons de caràcter humanitari, si això no suposa un risc intolerable derivat del possible comportament futur.

Disminució del compliment de la pena

Aquesta disminució de la necessitat de complir la pena d'una manera efectiva és un argument que s'ha de relacionar amb la vigència de la resta de requisits legals de la llibertat condicional, tal com especifica el precepte esmentat.

Lectura complementària

Per a aprofundir en el tema dels supòsits especials per a presos que tenen la sida, vegeu:

ADPCP, 1991-II (pàg. 537 i seg.).

Actes 118/1996 i 381/1996 del Tribunal Constitucional, que incideixen en la necessitat d'evitar un ús automàtic d'aquesta mesura i de ponderar, com a interessos en conflicte, el dret a la vida i la seguretat pública.

Aquest darrer aspecte és especialment delicat en el cas dels malalts molt greus, que en la major part es concreta en els **presos que pateixen sida**, respecte als quals la gravetat i el caràcter irreversible de la malaltia van en ocasions

associats a una perillositat criminal elevada. La Circular de la Fiscalia General de l'Estat 4/1990, de 5 de novembre, fa referència a l'aplicació d'aquest recurs jurídic excepcional a presos afectats de sida per tal d'evitar-ne un ús automàtic.

La LO 15/2003, de 25 de novembre, va introduir dos nous apartats a l'article 92 en què es reclama al jutge de vigilància penitenciària que efectui una valoració de

"les circumstàncies personals, la dificultat per a delinquir i l'escassa perillositat del subjecte."

La redacció del precepte posa de manifest la voluntat d'emfatitzar la necessitat de control respecte a la perillositat criminal i evitar que els jutges de vigilància atenguin de manera primordial consideracions de caràcter humanitari.

7.4.4. Regles de conducta

El CP 1995 va introduir la possibilitat que el jutge de vigilància imposés, en acordar la llibertat condicional dels penats, l'observança de regles de conducta. La reforma aprovada per la LO 7/2003 ha substituït la referència a l'article 105 CP per una remissió als articles 83 CP i 96.3. CP El catàleg de mesures i regles de conducta és ara excessivament extens i està configurat de manera caòtica, i no s'hi preveuen mesures que podrien tenir molt de sentit com ara la "vigilància de conducta", l'assumpció de "compromisos de reparació" o els treballs o tasques d'utilitat social.

7.4.5. Règim especial per al terrorisme i criminalitat organitzada

La preocupació fonamental de la LO 7/2003 per introduir un règim d'excepcionalitat punitiva per als delictes de terrorisme i de criminalitat organitzada es manifesta en tres aspectes pel que fa a la llibertat condicional:

- **L'article 90.1.3 CP:** projecta els seus efectes sobre el règim general de la llibertat condicional, afegint un nou requisit per als subjectes condemnats per aquests delictes. Aquesta nova exigència s'articula com a condició del pronòstic favorable de reinserció social i es concreta en l'abandonament de l'activitat criminal i la col·laboració activa amb les autoritats. La llei expressa així una doble exigència, en no haver-n'hi prou amb l'abandonament si no va seguit d'una conducta positiva de col·laboració.
- **L'article 91.1 CP:** exclou als condemnats per aquests delictes tots els supòsits d'avançament de la llibertat condicional.
- **L'article 91.2 CP:** introdueix regles especial per a la revocació de la llibertat condicional dels condemnats per delictes de terrorisme. La finalitat és

establir una fórmula per a controlar el compliment dels compromisos als quals es condiona la concessió de la llibertat.

7.4.6. Revocació de la llibertat condicional

Segons l'article 93 CP, si en el període que li resta per a complir la condemna el subjecte delinqueix o no observa les regles de conducta imposades, li serà revocada la llibertat condicional concedida i reingressarà a la presó en el període o grau penitenciari que correspongui, sens perjudici del còmput del temps passat en llibertat condicional. En la previsió de la revocació es materialitza el caràcter condicional de la llibertat.

Tractant-se d'una disposició *contra reo*, s'ha d'interpretar l'expressió *si delinqueix* en sentit estricte, de manera que la revocació és procedent sempre que la infracció penal comesa tingui naturalesa de delictes i no pas de falta.

En canvi, la classe de delictes comès i la pena prevista són irrellevants, atès que la llei es refereix només al fet de delinquir.

Convé assenyalar que, des d'una perspectiva politicocriminal orientada a la reinserció social del penat, seria desitjable establir una previsió legal més oberta, que no imposés la revocació segons quina sigui la naturalesa del delictes i d'acord amb les expectatives de rehabilitació del subjecte.

Exemple de disfuncionalitat de la revocació

Un exemple de disfuncionalitat de la revocació seria el cas d'una persona condemnada a una pena llarga amb bones perspectives resocialitzadores que mentre es troba en llibertat condicional comet un delictes imprudent.

D'acord amb les conclusions aprovades en la VII Reunió de Jutges de Vigilància Penitenciària, la **resolució revocatòria** solament es pot dictar després que la persona alliberada hagi estat condemnada executòriament pel delictes comès.

D'altra banda, el Codi penal no ofereix una resposta al problema relatiu a si la revocació és irreversible, sinó que es limita a establir que el condemnat reingressarà a la presó en el període que correspongui.

Aquest darrer incís permet sostenir que la revocació no tanca la porta a la possibilitat que més endavant el penat pugui tornar a ser proposat per a la llibertat condicional respecte a la mateixa condemna.

A més, la referència "al període que correspongui" sense cap connotació sancionadora afegida comporta el reingrés de la persona penada al sistema ordinari de compliment, que, atès que té un caràcter essencialment progressiu, en el moment oportú podrà donar lloc a fer-la mereixedora de la llibertat condicional.

De manera coherent amb els principis emanats de la Constitució espanyola que inspiren la nova regulació de la llibertat condicional, s'ha suprimit la referència a la mala conducta com a causa de revocació, amb la qual cosa es dóna resposta a la crítica efectuada per part del Consell General del Poder Judicial al text de l'Avantprojecte del Codi penal, que la mantenia. En el seu lloc el nou article 93 ha introduït com a causa de revocació la **inobservança de les regles de conducta** que s'hagin imposat.

No es comprèn ben bé el motiu pel qual en aquest cas el legislador no ha donat entrada a solucions alternatives a la revocació, a diferència del criteri que ha seguit en l'article 84.2 CP respecte a la suspensió de l'execució de la pena, on també és factible la substitució de la regla per una altra. Al contrari del que s'esdevé respecte a l'altra causa de revocació¹⁶, aquí no és necessària una condemna executòria, sinó que n'hi ha prou amb un informe de la Comissió Tècnica i la resolució del jutge de vigilància¹⁷.

Quant als **efectes de la revocació**, l'article 93 del Codi penal també introdueix una modificació significativa en relació amb la regulació anterior quan aclareix que el temps passat en llibertat condicional es computarà a l'efecte de l'extinció de la pena. D'aquesta manera s'elimina la regla punitiva segons la qual la reincidència implicava la pèrdua del temps passat en llibertat condicional. Malgrat tot, la LO 7/2003, torna a introduir aquesta regla quan es tracta de condemnats per delictes de terrorisme. Com assenyala el nou apartat 3 de l'article 93, en aquests casos, "el penado cumplirá el tiempo que reste de cumplimiento de condena con pérdida del tiempo pasado en libertad condicional".

La nova fórmula pot plantejar el dubte sobre el moment en el qual s'ha d'interrompre el **còmput**:

1) S'ha d'entendre que la interrupció s'haurà de comptar a partir de dues dates possibles:

- a) La data de la comissió del nou delictes.
- b) La data en què s'hagi materialitzat la inobservança de la regla de conducta.

2) La solució contrària, consistent a paralitzar el còmput en la mateixa data de la resolució revocatòria, donaria lloc a una situació absurda, atès que el subjecte estaria extingint la pena tot i haver infringit ja les condicions que li permeten complir-la en llibertat.

⁽¹⁶⁾La comissió d'un delictes.

⁽¹⁷⁾Article 93 del CP i article 76.2.b de la LOGP.

7.4.7. Efectes de la llibertat condicional

La llibertat condicional no té efectes pel que fa a l'extinció de la condemna. En conseqüència, els terminis per a la rehabilitació previstos en l'article 136.2 CP es computen des del moment del llicenciament definitiu.

Segons disposa l'article 93 CP, el període de llibertat condicional durarà tot el temps que resti fins al compliment de la pena.

La llibertat condicional

Alguns autors han considerat la llibertat condicional una causa d'extinció en la mesura que provoca la interrupció del vincle del delictiu i de les seves conseqüències jurídiques. Amb tot, ens mostrem partidaris d'entendre que la llibertat condicional no interromp la relació d'execució, atès que el títol executiu roman pendent.

7.4.8. Procediment per a accedir a la llibertat condicional

La Llei orgànica general penitenciària¹⁸ atribueix expressament la **competència per a resoldre i revocar** les propostes de llibertat condicional dels interns al jutge de vigilància. El **procediment administratiu** per a tramitar els expedients de llibertat condicional es regula en el Reglament penitenciari.

La Junta de Règim i Administració, quan el penat és a punt de complir les tres quartes parts de la condemna i es troba classificat en tercer grau, inicia la tramitació de l'expedient –amb l'acord previ, que constarà en acta– amb prou antelació per evitar un retard en la concessió del benefici. L'expedient ha d'incloure l'informe pronòstic final de l'equip de tractament.

⁽¹⁸⁾Article 76.2.b LOGP.

Si es tracta d'una **persona estrangera** amb residència fora del territori de l'Estat, el Reglament preveu que el jutge de vigilància pugui autoritzar-la perquè compleixi el període de llibertat condicional en el seu país de residència, tenint en compte, tanmateix, el que disposen els tractats internacionals sobre la matèria¹⁹.

⁽¹⁹⁾Article 197 del RP de 1996.

7.5. Extinció de la relació juridicopenitenciària

L'extinció de la relació juridicopenitenciària implica la incapacitat de l'Estat d'exigir l'execució de la pena. Les causes de l'extinció poden ser de dos tipus:

- 1) L'extinció de la responsabilitat criminal, en els casos previstos en l'article 130 del Codi penal.
- 2) L'anul·lació del títol d'execució (mitjançant els recursos extraordinaris de revisió, d'empara constitucional o davant el Tribunal Europeu dels Drets de l'Home).

En el cas dels **presos preventius**, la relació penitenciària s'extingeix amb la resolució judicial que acorda la llibertat provisional. Per tant, les causes d'extinció de la relació d'execució no s'esgoten en les causes d'extinció de la responsabilitat penal, ni tampoc tots els supòsits de l'article 130 es poden qualificar de causes d'extinció de la relació d'execució, com el cas de la prescripció del delictes.

A continuació es fa referència als aspectes de caràcter pròpiament penitenciari:

1) Compliment de la pena

L'excarceració de les persones condemnades requereix que el tribunal responsable de la sentència aprovi la llibertat definitiva²⁰. La direcció de l'establiment penitenciari ha de formular una proposta dos mesos abans del compliment de la condemna, tenint en compte la liquidació practicada i els beneficis penitenciaris²¹.

a) Si es tracta de **penes inferiors a tres mesos** s'entendrà que la llibertat ha estat aprovada amb la remissió de la liquidació de condemna, on es fa constar el dia en què estarà complerta.

b) En el cas que la persona condemnada gaudeixi de la **llibertat condicional**, la proposta de llicenciament definitiu la tramitaran davant el tribunal sentenciador les delegacions de la Comissió d'Assistència Social Penitenciària.²²

2) Indult

Constitueix, juntament amb l'amnistia, una de les formes d'**exercici del dret de gràcia** previstes pel Codi penal, i el regula la Llei de 18 de juny de 1870, modificada per la Llei 1/1988, de 14 de gener.

Pel que fa als seus **efectes**, l'indult pot ser de dos tipus:

a) **Total**, cas que suposa pròpiament l'extinció de l'execució.

b) **Parcial**, que seria una forma de modificació de la condemna consistent en la substitució d'una pena per una altra o, en relació estricta amb la pena privativa de llibertat, la reducció de la durada de la pena imposada.

L'article 257 del Reglament penitenciari ha introduït un **benefici extraordinari** que suposa la tramitació d'una sol·licitud d'indult parcial, que s'examina més endavant.

3) Prescripció de la pena

Les sentències dictades per aquest tribunal permeten modificar decisions i sentències de les més altes magistratures.
Seu del Tribunal Europeu dels Drets de l'Home a Estrasburg

⁽²⁰⁾Article 17.3 LOGP.

⁽²¹⁾Article 24.2 del RP.

⁽²²⁾Article 69 del RP.

Lectura complementària

Per a conèixer les disposicions relatives al lliurament i la devolució de diners i efectes dipositats, i altres previsions referents al moment de l'excarceració, vegeu l'article 17.4 de la LOGP.

Primera amnistia

El 30 de juliol de 1977 el govern espanyol va aprovar una primera amnistia que va possibilitar l'excarceració de nombrosos presos del franquisme.

Lectura complementària

Vegeu la Introducció I 17/2007 de la Direcció General de Institucions Penitenciàries sobre l'Indult Particular.

La prescripció de l'execució penal té una naturalesa juridicomaterial. La prescripció es produeix pel transcurs d'un temps des de la imposició d'una pena més enllà del qual aquesta no pot ser executada. D'acord amb el que disposa l'article 133 CP, les penes imposades per sentència ferma prescriuen en els terminis que assenyalava segons la gravetat de la pena.

La prescripció es computa des de dues dates possibles:

- a) La de la sentència ferma.
- b) La de la ruptura de la condemna, si ja s'havia començat a complir²³.

(23) Article 134 CP.

El Codi en preveu la interrupció quan el reu torni a delinquir abans de completar el temps de la prescripció, sens perjudici que es comenci a comptar de nou.

4) Llibertat de presos i detinguts

L'article 17.1 LOGP estableix que la llibertat de les persones detingudes, preses o penades solament la podrà acordar l'autoritat competent:

- a) En el cas dels **presos preventius**, l'autoritat competent és el jutge o el tribunal a la disposició del qual es trobin.
- b) Quan es tracta de **detinguts**, és a dir, de persones sobre les quals no ha recaigut ordre de presó, la direcció de l'establiment les ha de posar en llibertat si han passat setanta-dues hores des que hi van ingressar sense que hagi rebut ordre o manament de presó (art. 17.2).
- c) En el cas de **persones penades**, l'aprovació de la llibertat definitiva és competència del tribunal sentenciador, amb la liquidació prèvia de la condemna.

Articles 530 i 532 del Codi penal

Els articles 530 i 532 del Codi penal preveuen la sanció corresponent a la infracció de l'obligació de posar en llibertat els detinguts passades setanta-dues hores. La tipificació d'aquest incompliment com a delicte és una conseqüència lògica de les garanties establertes en l'article 17 de la Constitució.

El **procediment previ** a la concessió de la llibertat el regula l'article 24 del Reglament penitenciari de 1996, que desenvolupa el contingut de l'article 17 de la Llei orgànica general penitenciària i estableix tot un seguit de prevencions per tal d'evitar que una persona es mantingui a la presó per raons de caràcter burocràtic.

7.6. Contingut de la relació d'execució

L'execució penitenciària la condueix l'Administració, amb subjecció a la llei, sota control judicial i amb la participació de l'intern. És pròpia de la naturalesa del dret penitenciari una combinació peculiar de les funcions de l'Administració i els òrgans judicials, sobretot perquè el jutge de vigilància té funcions que ultrapassen les merament jurisdiccionals. La importància d'establir el límit entre les funcions atribuïdes al **jutjat** o **tribunal sentenciador** i al **jutge de vigilància** –sobretot després que la reforma penal de

Vegeu també

Vegeu el mòdul "El jutge de vigilància penitenciària".

1995 ampliés considerablement les competències del darrer en el seguiment de l'execució de les diverses penes– aconsella dedicar un espai exclusiu a aquestes qüestions.

7.6.1. Òrgans d'execució

Les competències dels diversos òrgans es distribueixen de la manera següent:

1) **L'Administració penitenciària** té la comesa de conduir el compliment de les penes privatives de llibertat i, no obstant la tendència cap a la judicialització de l'execució, conserva atribucions importants.

Els aspectes relatius a l'organització del centre penitenciari i l'ordenació de les activitats de règim i de caràcter econòmic o administratiu pertanyen en exclusiva a l'Administració.

La Llei orgànica general penitenciària estableix de manera indirecta la competència de l'Administració en matèria:

"De organización y desarrollo de los servicios de vigilancia, ordenación de la convivencia interior en los establecimientos, organización y actividades de los talleres, escuela, asistencia médica y religiosa y en general las actividades regimentales, económico-administrativas y de tratamiento penitenciario en sentido estricto."

Article 77

2) En altres aspectes la Llei orgànica general penitenciària adopta un model de **repartiment de competències entre l'Administració i el jutge de vigilància**, o de supervisió per part d'aquest de les decisions de l'Administració.

3) En virtut del Reial decret 3482/1983, de 28 de desembre, es produeix el **traspàs de serveis en matèria penitenciària a la Generalitat de Catalunya** pel que fa a les funcions d'organització, direcció i inspecció. Per tant, el Govern de la Generalitat, per mitjà de la Direcció General de Serveis Penitenciaris i Rehabilitació, adscrita a la Conselleria de Justícia, exerceix a Catalunya les competències que la llei atribueix a l'Administració en matèria penitenciària. A Catalunya, el Decret 329/2006, de 5 de setembre, va aprovar el Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal.

4) En l'àmbit de cada centre penitenciari, el Reglament penitenciari conté un títol dedicat als òrgans penitenciaris, que poden ser de dos tipus:

a) **Òrgans col·legiats**, entre els quals hi ha la Junta de Règim i Administració i els equips de tractament i observació.

Recurs contra els actes de l'Administració

Contra els actes de l'Administració penitenciària exclosos de la competència dels jutges de vigilància penitenciària es pot recórrer per la via contenciosa administrativa, com es desprèn del que afirma la Sentència del Tribunal Suprem 74/1985, de 18 de juny. Aquesta dualitat, criticada molt sovint, de fet és inherent a la naturalesa híbrida del dret penitenciari.

Repartiment de competències

L'Administració i el jutge de vigilància es reparteixen les competències en matèria disciplinària o d'aprovació dels permisos de sortida.

b) **Òrgans de caràcter unipersonal**, que fan referència al director, els tècnics, l'administrador, el cap de serveis i altres funcionaris.

c) A més de les competències dels òrgans de l'establiment, la llei reserva algunes atribucions als **òrgans de la Direcció General**, com ara la Central Penitenciària d'Observació, regulada en l'article 70 de la Llei orgànica general penitenciària i a la qual l'article 65.2 de la mateixa Llei atorga competències en matèria de classificació dels interns.

El **Reglament penitenciari de 1996** ha introduït una profunda modificació del nom, el nombre i la naturalesa dels diversos òrgans penitenciaris (títol XI), model organitzatiu que té un caràcter merament supletori en els territoris on l'Estat no té competències executives en matèria penitenciària. A Catalunya, el Decret 329/2006, de 5 de setembre, va aprovar el Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal.

5) Finalment, també el **Ministeri Fiscal** té atribuïdes certes funcions en l'execució de les penes privatives de llibertat, en defensa de l'interès públic i social.

7.6.2. El condemnat: subjecte passiu i subjecte actiu

Després d'estudiar els òrgans actius de l'execució, cal fer referència al subjecte passiu, el condemnat. Amb tot, com s'ha vist anteriorment, la reforma penitenciària ha introduït canvis importants respecte a la posició del reclus, que es tradueixen en fomentar-ne la **participació activa en la vida de la presó**.

En relació amb una legislació propera com és la italiana, **Grevi** ha considerat que:

"El fet d'haver posat l'intern en el centre de l'experiència penitenciària convertint-lo en subjecte actiu de la seva pròpia sort durant la fase d'execució [...] ha representat la idea-força que informa tota la construcció normativa de l'ordenament penitenciari."

V. Grevi (1988). *L'ordinamento penitenziario dopo la riforma* (pàg. 45)

La Llei penitenciària espanyola declara en l'exposició de motius que el reclus ha de desenvolupar "un papel cada vez más protagonista", i l'article 4.2 imposa a l'Administració penitenciària l'obligació de fomentar la col·laboració dels interns en el tractament.

Vegeu també

Vegeu el desenvolupament de la modificació dels òrgans penitenciaris a l'apartat 8 del mòdul didàctic "Els establiments penitenciaris i el seu funcionament".

La Llei orgànica general penitenciària preveu que els interns participin en diversos aspectes:

- a) En la planificació i l'execució del tractament²⁴.
- b) En les activitats educatives, recreatives, religioses, laborals, culturals i esportives, i en el desenvolupament dels serveis alimentaris²⁵.
- c) En el control de la qualitat i els preus dels productes que es venen dins del centre²⁶.
- d) En l'organització i la planificació del treball²⁷.

D'altra banda, la Llei prohibeix que cap intern no pugui dur a terme serveis que impliquin l'exercici de facultats disciplinàries.

⁽²⁴⁾Article 61.1 LOGP.

⁽²⁵⁾Article 24.1 LOGP.

⁽²⁶⁾Article 24.2 LOGP.

⁽²⁷⁾Article 31.2 LOGP.

Segons Mapelli, el fet de preveure **vies de participació de l'intern** és una conseqüència del principi de resocialització, que exigeix compensar el procés de degradació del subjecte inherent a una institució total. L'internament en una institució d'aquest tipus redueix la persona a un estat infantil en què tots els actes de la vida diària estan regulats des de fora, amb la consegüent pèrdua del sentit de l'autonomia i de la responsabilitat individual. Per tal de disminuir aquests efectes de la pena, l'Administració ha de facilitar que hi hagi mecanismes que permetin als interns participar en les decisions que afecten l'ordenació de la vida en l'establiment.

Fins aquí compartim les observacions de l'autor, però no podem aprovar la seva crítica al suposat caràcter restrictiu de la participació de l'intern en la llei espanyola, crítica que es basa en la prohibició d'exercir funcions disciplinàries. Així i tot, en aquest aspecte les **cauteles legals** són absolutament comprensibles perquè introduir la possibilitat que un intern intervingui en un procés que pugui conduir a la imposició de sancions a altres interns –quan es tracti del mateix reclus afectat per un procediment sancionador la llei preveu la necessària audiència i el dret de defensa– incorporaria un element perillós de desestabilització de l'ordre i la convivència a l'interior de la presó. Una cosa és l'organització de la vida en comú, i una altra de molt diferent, l'exercici de la potestat disciplinària, que correspon de manera exclusiva a l'autoritat que la tingui atribuïda, sens perjudici del reconeixement de les garanties pertinents.

En resum, podem afirmar que la participació de l'intern constitueix un dels trets definitoris del sistema penitenciari dissenyat per la Llei penitenciària vigent, fet que, tanmateix, no justifica per si sol el qualificatiu de sistema de cogestió que li atorga García Valdés per tractar de diferenciar-lo d'un règim d'autogestió. En tot cas, seria més adequat parlar d'un **sistema participatiu**.

Aquest model s'aprofundeix i es completa en el Reglament penitenciari de 1996, que aporta els aspectes següents:

a) Considera la participació de l'intern un autèntic dret d'aquest²⁸.

⁽²⁸⁾ Article 4.i del RP.

b) Preveu la possibilitat d'estendre la participació dels interns en altres àrees del règim de l'establiment diferents de les admeses anteriorment i preveu la possibilitat que no solament col·laborin en les activitats de tipus educatiu, recreatiu, religiós, laboral, cultural i esportiu, sinó també que les organitzin "per si mateixos", d'acord amb les normes de règim interior²⁹.

⁽²⁹⁾ Article 60 del RP.

7.6.3. Drets i deures de l'intern

En certa mesura es podria dir que la relació entre l'intern i l'Administració penitenciària dóna lloc a un conjunt de drets i obligacions recíprocs. No obstant això, com que es tracta d'una relació de dret públic i ateses les particularitats i el fonament de les atribucions que té l'Estat en l'àmbit penitenciari, convé evitar parlar de drets en relació amb l'Administració.

En la doctrina és habitual referir-se al que s'ha anomenat l'**estatut jurídic del reclús**, expressió que posa l'èmfasi en la part passiva de la relació. A continuació se n'exposen els aspectes bàsics.

Aquest plantejament, però, cal completar-lo amb la idea, que s'ha anat consolidant en la jurisprudència, que l'intern es troba davant el centre penitenciari en una **relació especial de subjecció**, que es concreta en un entramat de drets i deures recíprocs³⁰.

⁽³⁰⁾ Vegeu les sentències del Tribunal Constitucional 35/1994 i 170/1996.

Vegeu també

Vegeu el subapartat 7.6.4 d'aquest mòdul didàctic, dedicat a la relació de subjecció especial.

1) Drets de l'intern

En els darrers temps s'ha imposat una divisió dels drets dels interns en dues categories:

a) Els **drets fonamentals**. Aquest subapartat fa referència especialment a aquesta categoria de drets, que són inherents a l'intern en tant que és persona i membre de la societat.

b) Els **drets penitenciaris**. Són aquells que no es poden afirmar fora del context d'una persona sotmesa a privació de llibertat i de fet constitueixen la matèria pròpia d'alguns dels altres mòduls didàctics d'aquesta assignatura. Ens limitarem a dir que no hi ha inconvenient a afirmar que els beneficis penitenciaris donen lloc a un autèntic **dret subjectiu de l'intern**.

El reconeixement dels drets fonamentals de l'intern parteix d'uns **principis generals**, que són els següents:

a) El principi del **manteniment dels drets fonamentals**, establert en l'article 25.2 de la Constitució, d'acord amb el qual el condemnat que compleix una pena gaudirà dels drets fonamentals, llevat dels que es vegin limitats expressament pel contingut de la condemna, el sentit de la pena i la Llei penitenciària.

La declaració que la conservació dels drets és la regla i no l'excepció es manifesta en la consideració com a principi inspirador del compliment de les penes i les mesures, segons el qual l'intern, tal com estableix el Reglament penitenciari de 1996:

"Es sujeto de derecho y no se encuentra excluido de la sociedad, sino que continúa formando parte de ella."

Article 3.3

L'article 3 de la Llei orgànica general penitenciària comença definint l'**estatut jurídic del reclus** i també es fa ressò d'aquesta idea assenyalant que l'activitat penitenciària s'exercirà respectant els drets i els interessos jurídics dels reclusos no afectats per la condemna.

b) També estableix com a principi bàsic de l'activitat penitenciària el **respecte a la personalitat humana** dels interns i la **no-discriminació** per raons de raça, opinions polítiques, creences religioses, condició social o qualsevol altra circumstància similar, idees que recullen el contingut de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos.

Aquests principis generals es concreten en el reconeixement dels **drets** següents per part de la LOGP, alguns dels quals tenen una naturalesa més pròpia d'obligacions de l'Administració que no pas d'autèntics drets dels interns, segons s'examina més endavant:

a) Els interns podran exercir els drets civils, polítics, socials, econòmics i culturals, sense excepció del dret de sufragi, llevat que fossin incompatibles amb l'objecte de la seva detenció o el compliment de la condemna.

b) Pel que fa als drets de caràcter social, la Llei obliga l'Administració a adoptar les mesures necessàries perquè els interns i els seus familiars conservin els drets a les prestacions de la Seguretat Social adquirits abans d'ingressar a la presó.

Vegeu també

Vegeu el mòdul "Règim penitenciar. Drets, deures i beneficis dels interns".

Limitació dels drets

És evident que la condemna consisteix precisament en la privació dels drets a la llibertat o de sufragi.

c) Els interns podran continuar els procediments que tinguin pendents en el moment d'ingressar a la presó i podran exercir noves accions.

d) L'Administració vetllarà per la vida, la integritat i la salut dels interns. En aquest aspecte, la Sentència del Tribunal Constitucional 48/1996 (f. 2) estableix que l'Administració penitenciària ha de mantenir una posició activa per a fer efectiva la protecció dels drets indicats.

e) Els interns tenen dret a ser designats pel seu propi nom. En un sentit semblant de respecte a la dignitat i la personalitat dels interns també se'ls faculta per a dur la seva pròpia roba i es prohibeix que l'Administració els faciliti roba de caràcter degradant³¹. Previsions similars s'introdueixen en matèria de conduccions, registres i escorcolls.

f) L'article 6 LOGP prohibeix que cap reclus no sigui sotmès a maltractaments de paraula o d'obra, previsió que desenvolupa la prohibició de les tortures i els tractes inhumans o degradants continguda en l'article 15 de la Constitució i que es concreta des del punt de vista sancionador en els articles 174.2 i 533 del Codi penal, que tipifiquen les conductes delictives en què puguin incórrer els funcionaris penitenciaris.

g) Finalment, com a corollari de la declaració de drets que conté l'article 3, l'article 50 LOGP estableix el dret a formular peticions i queixes relatives al tractament o al règim del centre davant la direcció o la persona que la representi. A més, l'article 49 LOGP preveu que els interns rebin en el moment d'ingressar informació escrita sobre el règim de l'establiment i sobre els seus drets i deures, les normes disciplinàries i els mitjans per a formular queixes o recursos.

⁽³¹⁾Article 20 LOGP.

El respecte a la dignitat dels interns prohibeix que l'Administració els faciliti roba que es pugui considerar degradant per a la seva personalitat.

La Llei penitenciària preveu la **suspensió dels drets dels interns**. Segons la disposició final primera:

"Los derechos reconocidos a los internos en esta ley podrán ser suspendidos parcialmente y temporalmente por acuerdo de los ministerios de Justicia e Interior en los supuestos de graves alteraciones del orden en un centro, que obliguen a la autoridad penitenciaria a requerir la intervención de los cuerpos de seguridad del Estado."

Tal com ha assenyalat García Valdés, s'ha d'entendre que els **drets susceptibles de suspensió** no són els essencials inherents al sistema polític constitucional, com els dels articles 2, 3 i 6 LOGP, sinó els de caràcter més estrictament penitenciari.

Sense oblidar l'adopció d'alguna cautela, com per exemple l'obligació de comunicar la suspensió a la Comissió de Justícia del Congrés de Diputats establerta en el paràgraf final de la disposició final esmentada, cal lamentar l'absència

Drets de caràcter estrictament penitenciari

Per exemple, els drets relatius a les comunicacions dels reclusos amb l'exterior i els permisos de sortida són drets de caràcter estrictament penitenciari.

d'un límit temporal o, almenys, la necessitat d'una ratificació de l'acord per part de la comissió parlamentària una vegada transcorregut un termini determinat.

La competència per a acordar la suspensió s'ha vist alterada parcialment pel traspàs de competències a la Generalitat de Catalunya. És necessari entendre que en les presons sotmeses a l'autoritat de la Generalitat l'acord de suspensió l'ha d'adoptar la Conselleria de Justícia i qui tingui la competència respecte al control de la seguretat de les presons, que és actualment la Conselleria de Governació.

2) Deures de l'intern

La Llei penitenciària estableix una sèrie de deures dels interns que completen un estatut jurídic format per un entramat de drets i deures definitori del sistema de compliment.

El **primer deure** que consta en l'article 4 de la Llei orgànica general penitenciària és el de romandre en l'establiment a disposició de l'autoritat que hagi decretat l'internament o per a complir les penes imposades fins al moment de l'alliberament.

La flexibilització del sistema penitenciari per mitjà dels **permisos de sortida** o del **règim obert** implica concedir a l'intern un poder de disposició i una responsabilitat en relació amb la seva situació, que comporten un deure corresponent, acompanyat d'una lògica sanció en cas d'incompliment.

L'article 468 del Codi penal tipifica com a delictes el **trencament de condemna**. En aquest cas el bé jurídic protegit és l'Administració de justícia en l'aspecte de l'efectivitat de l'execució de les resolucions judicials, i té com a contingut material el sistema de compliment dissenyat en la Llei orgànica general penitenciària com a conjunt de drets i deures de l'intern. Així serien les coses en abstracte, amb independència de la perversió dels principis que pugui implicar l'acumulació de conseqüències sancionadores –penals i penitenciàries– en els supòsits de trencament de la condemna, qüestió de la qual ens ocuparem més endavant.

Els **altres deures** que estableix l'article 4 de la Llei orgànica general penitenciària són els següents:

Hi ha un dret natural a la fugida?

Del precepte esmentat deriva la impossibilitat de sostenir l'existència d'una mena de **dret natural** a la fugida. En tot cas es pot parlar d'una aspiració humana a la llibertat que podria despertar certa comprensió, però que no pot servir de base per a afirmar un dret en la mesura que és part del pressupòsit en què el subjecte es troba precisament privat de la seva llibertat.

Vegeu també

Vegeu el subapartat 1.1 del mòdul "Deures de l'intern. Vigilància i seguretat dels establiments. Règim disciplinari", on es tracta de les conseqüències sancionadores del trencament de condemna.

1) Acatar les normes de règim interior que regulen la vida de l'establiment i complir les sancions disciplinàries imposades en cas d'infracció. Com a manifestacions específiques d'aquest deure genèric la Llei orgànica general penitenciària fa referència a dos deures específics:

a) El deure de complir l'horari de l'establiment³².

b) El deure de contribuir a l'ordre, la neteja i la higiene de l'establiment³³.

2) Mantenir una actitud normal de respecte i consideració cap als funcionaris d'institucions penitenciàries i les autoritats judicials, tant dins dels establiments com fora d'aquests en ocasió de trasllats, conduccions o pràctica de diligències.

La infracció d'aquest deure pot ser qualificada de dues maneres diferents segons els casos:

a) Com a falta disciplinària greu o molt greu³⁴.

b) Com a delictes d'atemptat o resistència³⁵.

3) Observar una conducta correcta amb els companys d'internament. També en aquest cas la infracció d'aquest deure es pot traduir en la comissió d'una falta disciplinària greu o molt greu³⁶.

El treball de l'intern

El treball té una doble naturalesa de dret i deure i, per això, es mereix una consideració a part.

(32) Article 25.1 LOGP.

(33) Article 29.1 LOGP.

(34) Articles 109.a i 108.b del RP de 1981, que es manté vigent en aquest punt.

(35) Article 550 CP.

(36) Articles 109.d i 108.d del RP.

7.6.4. La relació de subjecció especial

La jurisprudència del Tribunal Constitucional ha qualificat de manera reiterada la relació dels interns amb l'Administració penitenciària com a relació de subjecció especial.

La idea implica l'afirmació d'una dependència de l'individu respecte a una finalitat específica de l'Administració pública que s'afegeix a la relació de dependència jurídica en què com a súbdit es troba davant l'Estat.

La relació de subjecció especial és una idea importada de la doctrina administrativista alemanya, formulada al segle XIX per **Laband** i **Jellinek**, i desenvolupada per Otto Mayer fins a imposar-se de manera generalitzada en l'àmbit administratiu.

Paul Laband

Jurista alemany nascut a Breslau l'any 1838 i mort a Estrasburg el 1918. Especialista en teoria de l'estat, va ser professor a les universitats de Königsberg (1866) i Estrasburg (1872). Va fundar l'*Archiv für öffentliches Recht* l'any 1885.

El cas que es correspon millor amb el concepte original és el dels funcionaris, però el Tribunal Constitucional l'ha estès, a més dels presos, a altres situacions, com els concessionaris de serveis o d'obres, les entitats bancàries, els col·legis professionals i els objectors de consciència.

La **teoria de la relació de subjecció especial** ha estat vinculada a un concepte d'estat que no és el propi de l'estat de dret que defineix l'actual Constitució. Si es tenen en compte els orígens de la teoria, implica una concepció de l'activitat administrativa al marge del sotmetiment al dret. Per això no deixa de sorprendre que el Tribunal Constitucional hagi adoptat, i fins i tot desenvolupat de manera immoderada, un concepte que ha estat objecte de crítica per part de la doctrina i que no ha penetrat en la teoria jurídica ni en la pràctica jurisprudencial d'altres països d'Europa.

Encara resulta més inquietant la posició de la jurisprudència espanyola quan ja a Alemanya el Tribunal Constitucional Federal ha posat en qüestió el principi després de la Sentència de 14 de març de 1972, que estableix que no seria adequada a la Constitució una limitació dels drets dels penats introduïda mitjançant una norma que no tingués rang de llei.

A més de les objeccions que suscita en si el concepte, resulta problemàtic recrear-lo en l'àmbit penitenciari. Des de diferents punts de vista es fan les consideracions següents:

a) Segons un sector de la doctrina, faltaria la nota de **voluntarietat**, el veritable fonament del concepte de relació de subjecció especial.

b) Un altre sector de la doctrina, considerant que aquest concepte no es pot desvincular d'una visió absolutista de l'Estat, considera que serveix de fonament d'un **sistema penitenciari retributiu** en el qual l'intern troba anul·lats o restringits essencialment els seus drets, cosa que no resulta compatible amb una concepció resocialitzadora de la presó.

c) Finalment, no es poden oblidar les opinions partidàries d'assumir la teoria donant-li una fonamentació dins del marc del model actual d'estat. En la doctrina administrativista destaca l'aportació de **López Benítez**, que reconeix la recepció acrítica d'aquesta teoria a Espanya a partir de la jurisprudència i s'esforça per evitar-ne l'expansió injustificada. Els elements característics d'una relació especial de subjecció es troben, segons aquest autor:

- D'una banda, en el fet que l'Administració pública sigui part activa i estigui regida pel dret administratiu.
- De l'altra, en la inserció efectiva i permanent de l'administrat en l'organització administrativa.

Georg Jellinek

Jurista alemany nascut a Leipzig l'any 1851 i mort a Heidelberg el 1911. Una bona part de les seves obres va estar consagrada a la filosofia i a la ciència del dret. Destaca la *Teoria general de l'Estat*, on exposa la teoria de la nació òrgan, segons la qual només l'estat és titular de la sobirania i no la nació, que esdevé un simple òrgan de l'estat.

En el cas dels presos aquest autor adverteix les dificultats que hi ha per a adscriure'ls a una de les raons que determinen la inserció de l'administrat en l'organització administrativa, i que s'ha de recórrer al camí tortuós d'afirmar que l'Administració penitenciària ofereix unes prestacions a la resta de ciutadans³⁷ i al mateix intern, respecte al qual exerceix una funció regeneradora i educativa.

(37) Per exemple, vetllar per la seguretat col·lectiva.

A l'excepcionalitat de la forma d'inserció –presidida per la nota de la coacció– s'afegeixen les particularitats de la situació jurídica del reclus, que impedeixen que es pugui afirmar un paper central de l'Administració penitenciària com a part activa³⁸ i que a més obliguen a preveure actuacions dràstiques sobre les llibertats més primàries de l'individu que impedeixen l'aplicació automàtica del règim de les relacions de subjecció especial en aspectes com la introducció d'excepcions al principi de reserva de llei orgànica.

(38) Tenint en compte les competències del Jutjat de Vigilància.

En qualsevol cas, i malgrat les crítiques doctrinals, el Tribunal Constitucional espanyol ha fet ús reiteradament de la teoria de la subjecció especial en l'àmbit penitenciari, tot i reconèixer en algun cas que es tracta d'un concepte imprecís.

Lectura complementària

Per a obtenir més informació sobre l'ús per part del Tribunal Constitucional de la teoria de la subjecció especial, podeu consultar les sentències 61/1990 i 120/1990.

En una formulació que ha estat reproduïda més o menys literalment en resolucions posteriors, el Tribunal Constitucional afirma el següent:

"El interno se integra en una institución preexistente y que proyecta su autoridad sobre aquellos que, aparte de su condición común de ciudadanos, adquieren el status específico de individuos sujetos a un poder público que no es el que, con carácter general, existe sobre el común de los ciudadanos."

STC 2/1997, de 21 de gener

La **doctrina de la relació de subjecció especial** ha estat objecte de matisacions creixents per part de la jurisprudència constitucional en assenyalar que s'ha d'entendre en un sentit restrictiu compatible amb el valor preferent dels drets fonamentals, o que, si bé aquesta doctrina pot fonamentar la limitació d'alguns drets, també imposa que es protegeixi i es faciliti l'exercici dels drets no limitats, i recorda, en definitiva, que la justícia no s'atura a les portes de les presons.

Lectura complementària

Per a veure les matisacions de la doctrina de la relació de subjecció especial consulteu les sentències del Tribunal Constitucional següents: 129/1995 (f. 3), 143/1995 (f. 2), 48/1996, 35/1996, 127/1996 i 192/1996.

Les conseqüències que el Tribunal Constitucional ha derivat de la consideració de la relació penitenciària com a relació de subjecció especial són les següents:

a) La relació de subjecció especial és el **fonament de la potestat disciplinària de l'Administració**, aspecte que limita l'abast del principi de legalitat i la reserva de llei.

Segons el Tribunal Constitucional, en virtut de la subjecció especial:

"El *ius puniendi* no es el genérico del Estado y por tanto la propia reserva de Ley pierde parte de su fundamentación material, dado el carácter en cierta medida insuprimible de la potestad reglamentaria, expresiva de la capacidad propia de autoordenación."

STC 2/1987

El fet que sigui en el Reglament penitenciari i no en la Llei on es tipifiquen les infraccions disciplinàries trobaria aleshores justificació en aquesta subjecció especial, que permetria considerar la potestat disciplinària una mera expressió de la capacitat d'autotutela de l'Administració. L'anterior afirmació és immediatament matisada en la mateixa resolució, en el sentit que l'article 25.1 és també aplicable a les relacions esmentades, de manera que és necessària una base normativa legal en la qual recolzi l'activitat reglamentària de l'Administració, base legal que en el sistema actual es troba en l'article 42 i següents de la Llei orgànica general penitenciària.

b) La relació de subjecció especial justifica que les sancions penitenciàries s'imposin mitjançant òrgans de la mateixa Administració, sense que això infringeixi la prohibició constitucional que l'Administració civil pugui imposar sancions que, directament o indirectament, impliquin privació de llibertat.

El Tribunal Constitucional ha establert que l'*status libertatis* del ciutadà intern en un centre penitenciari es veu modificat al si d'una relació de subjecció especial:

"De tal manera que, en el ámbito de la institución penitenciaria, la ordenación del régimen a que quedan sometidos los internos no se ve limitado por el ámbito de un derecho fundamental que ha perdido ya, en este ámbito específico, su contenido propio, según claramente se deriva del que dispone el apartado segundo del art. 25. La libertad que es objeto del derecho fundamental resultó ya negada legítimamente por el contenido de la condena, lo que, por eso mismo, determinó la restricción temporal del derecho fundamental que aquí se invoca."

STC 2/1987

En la mateixa direcció, el Tribunal Constitucional ha assenyalat:

"Es normal e incluso necesario que cuando la Administración actúa en ejercicio de su potestad disciplinaria sean órganos administrativos y no judiciales los que la ejerzan, respecto de los cuales no es exigible la neutralidad e imparcialidad en su composición que reclama el recurrente."

STC 74/1985, de 18 de juny

c) Tot i que la doctrina de la relació de subjecció especial s'ha manifestat sobretot en matèria disciplinària, el Tribunal Constitucional l'ha desenvolupat fora d'aquest àmbit, concretament en els supòsits de presos que es declaren en **vaga de fam**.

Les sentències 120/1990 i 121/1990, de 27 de juny, recorren a la relació de subjecció especial com a argument decisiu per a considerar que l'Administració té no solament el dret, sinó fins i tot l'obligació d'alimentar forçosament els va-

Lectura recomanada

Vegeu V. Cervelló Donderis (1996). "La huelga de hambre penitenciaria: Fundamento y límites de la alimentación forzosa", *Estudios Penales y Criminológicos*, (núm. 19).

guistes si la seva vida es troba en perill i aquests no desisteixen en la seva actitud. Les sentències esmentades, després de matisar la doctrina jurisprudencial subratllant que és necessari entendre la relació de subjecció especial en sentit reductiu compatible amb el valor preferent que correspon als drets fonamentals, afirmen que entre l'entramat de drets i deures de l'Administració i l'intern:

"Destaca el deber esencial de velar por la vida, integridad y salud del segundo, valores consagrados constitucionalmente y que permiten, en determinadas situaciones, imponer limitaciones a los derechos fundamentales de internos que se ponen en peligro de muerte como consecuencia de una huelga de hambre reivindicativa, que podrían resultar contrarias a estos derechos si se tratara de ciudadanos libres o incluso internos que se encuentren en situaciones diferentes."

Amb aquest plantejament, el Tribunal posa un èmfasi especial en un element que no havia estat determinant en els pronunciaments doctrinals previs sobre la problemàtica de la vaga de fam en l'àmbit penitenciari. No sembla especialment qüestionable que la **legimitat de l'alimentació forçosa** es fonamenti en la relació particular en què es troba l'intern enfront l'Administració, sobretot si el Tribunal hagués deixat clar –cosa que no ha fet– que fora del context penitenciari els arguments a favor de la intervenció coactiva cedirien davant els que aconsellen respectar una decisió lliure d'un ciutadà adult i en estat de consciència.

No és aquest l'espai adequat per a resoldre aquesta problemàtica. Ens limitarem a destacar que l'evolució provocada per les sentències sobre els vaguistes de fam en la teoria de la relació de subjecció especial aprofundeix el contingut clàssic d'aquesta teoria de limitació de drets subjectius malgrat els esforços del Tribunal Constitucional per orientar en un sentit diferent la fonamentació de l'obligatorietat de l'assistència mèdica. En qualsevol cas, s'ha d'advertir que la doctrina constitucional referida no permet justificar la possibilitat de considerar aquestes conductes constitutives d'infraccions disciplinàries.

Des del punt de vista de la dogmàtica juridicopenal, el raonament anterior, que arriba a afirmar un deure de l'Administració a partir d'una doctrina limitadora dels drets dels interns, podria servir com a punt d'arrencada per a elaborar criteris que permetin definir la posició de garant en l'àmbit penitenciari. L'afirmació d'una posició de garant per part dels funcionaris penitenciaris permetrà fonamentar la seva **responsabilitat penal a títol de comissió per omissió** en el cas que s'hagi produït un resultat típic al qual hagi contribuït de manera rellevant la infracció d'un deure d'evitació per part del garant, en els termes exigits en l'article 11.a del Codi penal.

Aquesta forma de responsabilitat, estrictament personal, s'afegeix a la **responsabilitat patrimonial de l'Administració** en el cas que algun dels interns hagi vist lesionats els seus béns o drets com a conseqüència del funcionament dels serveis públics.

Responsabilitat patrimonial

El Tribunal Suprem ha declarat en diverses ocasions la responsabilitat patrimonial –ja sigui com a responsabilitat civil subsidiària o administrativa– en casos d'homicidi o lesions d'un intern causades per un altre.

Resum

El **dret penitenciari** és una branca de l'ordenament jurídic dotada d'una autonomia relativa. Tot i que s'ha desenvolupat i consolidat arran de la submissió de l'execució penal a l'imperi de la llei i de la creació d'un òrgan jurisdiccional amb importants competències, el dret penitenciari no es pot desvincular absolutament del conjunt de les ciències penals en general i, més concretament, de les normatives.

La **Llei orgànica general penitenciària** ha tingut una importància cabdal en la renovació penitenciària a Espanya i s'estructura sobre el **principi de legalitat de l'execució** i el **principi de resocialització**. El sistema de compliment establert en aquesta llei és hereu del sistema progressiu, fermament arrelat en la tradició penitenciarista espanyola, però hi exerceix un rol preeminent el tractament penitenciari resocialitzador.

En aquest primer mòdul didàctic es basteix l'estructura del contingut del dret penitenciari vigent sobre el concepte de **relació jurídica penitenciària** i a partir de la definició de l'**estatut jurídic de l'intern** com a entramat de drets i deures recíprocs entre aquest i l'Administració penitenciària. La jurisprudència constitucional n'ha concretat la materialització en les diverses situacions de la vida penitenciària mitjançant el recurs a la doctrina administrativista de les **relacions de subjecció especial**, amb efectes restrictius dels drets dels interns, que sovint han estat denunciats per la doctrina.

Exercicis d'autoavaluació

De selecció

1. Un dels aspectes de l'evolució del dret penitenciari que més ha contribuït a afirmar-ne l'autonomia científica, per bé que relativa, ha estat...
  - a) la figura del jutge de vigilància penitenciària.
  - b) l'aprovació del Reglament penitenciari de 1996.
  - c) el desenvolupament de la penologia com a branca de la criminologia.
  - d) la introducció del règim obert a les presons.

2. Quin principi recull el Codi penal de 1995 en matèria penitenciària?
  - a) El principi *non bis in idem*, que prohibeix l'acumulació de sancions penals i disciplinàries.
  - b) El principi de culpabilitat.
  - c) El principi de legalitat, en el vessant de la garantia d'execució.
  - d) El principi d'equiparació de drets dels penats i els preventius pel que fa al tractament.

3. La participació de l'intern...
  - a) no s'havia previst al dret espanyol fins a l'aprovació del Reglament de 1996.
  - b) és un dret fonamental reconegut en la Llei orgànica general penitenciària que habilita els interns per a prendre part en els òrgans sancionadors.
  - c) ha estat ampliada amb el Reglament de 1996.
  - d) ha estat restringida arran de l'aprovació del Codi penal de 1995.

4. La relació de subjecció especial...
  - a) és un concepte normatiu definit en l'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària.
  - b) és un concepte dogmàtic introduït per la doctrina penal per fonamentar la posició de garant en els delictes de comissió per omissió.
  - c) és un concepte introduït per la doctrina administrativista que ha estat rebutjat per la jurisprudència constitucional en l'àmbit penitenciari.
  - d) és un concepte doctrinal assumit per la jurisprudència, que genera un entramat de drets i deures recíprocs entre l'intern i l'Administració penitenciària.

5. El sistema que ha més ha influït en la pràctica i la legislació penitenciària espanyola ha estat...
  - a) el sistema filadèlfic.
  - b) el sistema progressiu.
  - c) el sistema reformador.
  - d) el sistema de planificació de l'execució.

6. Segons el que s'ha dit en el text, la llibertat condicional és...
  - a) una causa d'extinció de la relació d'execució.
  - b) una causa de modificació de la relació d'execució.
  - c) un supòsit de no-naixement de la relació d'execució.
  - d) una causa de suspensió de la relació d'execució, ja que l'extinció es produeix amb la cancel·lació dels antecedents penals.

7. El transcurs d'un temps des de la imposició de la pena més enllà de la qual aquesta no pot ser executada genera...
  - a) la prescripció del delictes.
  - b) la rehabilitació o la cancel·lació d'antecedents.
  - c) la prescripció del procediment penal.
  - d) la prescripció de la pena.

8. La Llei orgànica general penitenciària estableix com a deure de l'intern...
  - a) romandre a l'establiment penitenciari a disposició de l'autoritat judicial que n'ha acordat l'internament.
  - b) complir les normes de règim intern, però reconeix implícitament un dret a la fugida.
  - c) romandre a l'establiment en les hores en què hi hagi programades activitats obligatòries.
  - d) romandre a l'establiment, però sense conseqüències sancionadores penals en cas de fugida.

9. La Llei orgànica general penitenciària estableix com a dret dels interns...
  - a) el dret a desobeir les ordres dels funcionaris que no s'hagin donat per escrit.
  - b) el dret a formular peticions i queixes relatives al tractament o al règim del centre davant la direcció.
  - c) el dret d'escollir el grau de tractament.
  - d) el dret de vaga, que el Tribunal Constitucional ha considerat que comprèn també la vaga de fam.

10. La finalitat de retenció i custòdia de les institucions penitenciàries a què fa referència l'article 1 LOGP...

- a) és inconstitucional perquè contradiu l'article 25.2 de la Constitució.
- b) és reconeguda juntament amb la de reeducació i reinserció social, però la Llei concedeix a la retenció i la custòdia una posició preferent.
- c) és pròpia dels establiments de compliment de mesures de seguretat, però no de la presó.
- d) és coherent amb l'existència d'establiments o departaments de preventius.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

De selecció

1. a, 2. c, 3. c, 4. d, 5. b, 6. b, 7. d, 8. a, 9. b, 10. d.

Glossari

CE *f* Constitució espanyola.

condemnat -ada *m i f* Persona a qui ha estat imposada una pena per mitjà d'una sentència ferma.

CP *m* Codi penal.

detingut -uda *m i f* Persona privada de llibertat respecte a les quals no ha estat dictada encara cap resolució que n'acordi la llibertat o la presó provisional.

dret penitenciari *m* Conjunt de normes jurídiques que regulen l'execució de les penes i les mesures privatives de llibertat.

individualització *f* Adaptació del sistema de compliment a les condicions del subjecte i a la seva evolució, amb l'objectiu de fer possible el seu tractament.

LECrim *f* Llei d'enjudiciament criminal.

LOGP *f* Llei orgànica general penitenciària.

prescripció *f* Amb caràcter general, efectes jurídics derivats del transcurs del temps. Pel que fa a la pena, causa d'extinció de la responsabilitat criminal que n'impedeix l'execució.

pres preventiu *m i f* Persona privada de llibertat en virtut d'una resolució judicial que acorda aquesta mesura cautelar mentre el procés penal estigui pendent.

resocialització *f* Integració social consistent en la capacitat i la voluntat del subjecte que ha comès anteriorment un fet delictiu de viure sense cometre delictes.

RP *m* Reglament penitenciari.

sistema progressiu *m* Sistema de compliment dinàmic que es caracteritza per l'assoliment de marges més amplis de llibertat a mesura que passa el temps i millora la conducta del condemnat.

STC *f* Sentència del Tribunal Constitucional.

Bibliografia

- Antonini, E.** (1990). *Contributo alla dommatica delle cause estintive del reato e della pena* (pág. 210). Milà: Giuffrè.
- Berdugo Gómez de la Torre, I.; Zúñiga Rodríguez, L.** (2001). *Manual de derecho penitenciario*. Madrid: Colex.
- Cervelló Donderis, V.** (2006). *Derecho Penitenciario*. València: Tirant lo Blanch.
- Foucault, M.** (1988). *Vigilar y castigar* (6.ª ed.). Madrid: Siglo XXI.
- García Albero, R.; Tamarit Sumalla, J.M.** (2004). *La reforma de la ejecución penal*. València: Tirant lo Blanch.
- García Pablos de Molina, A.** (1995). *Derecho penal* (introducció, pàg. 423-429). Madrid: Facultad de Derecho de la Universidad Complutense.
- García Valdés, C.** (1985). *Teoría de la pena*. Madrid: Tecnos.
- García Valdés, C.** (1985). *Prólogo a la Ley penitenciaria*. Madrid: Tecnos.
- García Valdés, C.** (1986). "Introducción al derecho penitenciario español: notas sistemáticas". *Comentarios a la legislación penal* (tom VI, vol. 1). Madrid: Edersa.
- Garrido Guzmán, L.** (1983). *Manual de ciencia penitenciaria*. Madrid: Edersa.
- Giménez-Salinas Colomer, E.; Rifà Ros, A.** (1992). *Introducción al derecho penitenciario. Teoría y práctica*. Barcelona: Bosch.
- López Benítez, M.** (1994). *Naturaleza y presupuestos constitucionales de las relaciones especiales de sujeción*. Madrid: Civitas.
- Mapelli Caffarena, B.** (2006). "Una nueva versión de las normas penitenciarias europeas –traducción y comentarios–", *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, RECPC, número 8.
- Mapelli Caffarena, B.; Terradillos Basoco, J.** (1993). *Las consecuencias jurídicas del delito*. Madrid: Civitas.
- Quintero Olivares, G.** (2007). *Derecho penal. Parte general* (pág. 217-222). Madrid: Marcial Pons.
- Ríos Martín, J.C.** (2007). "La libertad condicional. Límites en el concurso real de delitos: especial referencia a la sentencia Parot" a "Derecho penitenciario: incidencia de las nuevas modificaciones" *Cuadernos de derecho judicial*, CGPJ.
- Rivera Beiras, I.** (1996). *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*. Barcelona: Bosch.
- Rivera Beiras, I.** (2008). *La cuestión carcelaria* (vol. 2: "Historia, epistemología, derecho y política penitenciaria"). Buenos Aires: Editores del Puerto.
- Tébar Vilches, B.** (2006). *El modelo de libertad condicional español*. Pamplona: Aranzadi.
- Téllez Aguilera, A.** (2007). *Las nuevas reglas penitenciarias del consejo de Europa. (Una lectura desde la experiencia española)*. Madrid: Edisofer.
- Villacampa Estiarte, C.; Torres Rosell, N.; Luque Reina, M.E.** (2006). *Penas alternativas a la prisión y reincidencia: un estudio empírico*. Navarra: Aranzadi.

